

HEKA LÁSZLÓ

Khuen-Héderváry Károly – A meghurcolt miniszterelnök

ABSTRACT

Károly Khuen-Héderváry, Croatian Ban and Hungarian Prime Minister was one of the most important politicians of the dualist era in Croatia and Hungary. His image in Croatian history is predominantly negative, portrayed almost exclusively as a suppressor of Croatian national aspirations, an enforcer of Hungarianisation, and a representative of the Budapest government. Hungarian history textbooks, on the other hand, make no mentioning of his name. This study seeks to explore how Khuen-Héderváry became the target of similarly intense yet ideologically opposite political criticisms and examines his responses to these challenges during his two-decade tenure as Ban of Croatia and his subsequent two terms as Hungarian Prime Minister.

Keywords: Croatian Ban and Hungarian Prime Minister ■ the Croatian National Party ■ the Zagreb riots of 1903 ■ the bribery scandal ■ the physical attack on the House of Representatives

I. ELŐSZÓ

Khuen-Héderváry Károly gróf a legmagasabban pozícionált horvátországi politikus, aki húsz évig tartó (1883–1903) bánóságát követően két ízben (1903. június 27. – 1903. november 3. és 1910. január 17. – 1912. április 22.) a magyar miniszterelnöki tisztséget is betöltötte. 1883-tól 1918-ban bekövetkező haláláig meghatározó politikai tényező volt Horvátországban és Magyarországon is. Munkáját a király az első osztályú Vaskorona-renddel (1885), az Aranygyapjas-renddel (1891) és a Szent István-rend nagykeresztjével (1910) ismerte el. Horvát bánként 1903. február 12-én, Obrenovics Sándor szerb királytól, a szerémségi Krusedolban megkapta az akkori legmagasabb szerb kitüntetést, a Fehér Sas-rendet, magyar miniszterelnökként pedig Bécsben, 1903. szeptember 19-én, Ernst Körber osztrák kormányfővel együtt megkapta a német Fekete Sas-rendet.^[1]

[1] Vasárnapi Ujság, 1903/7. sz., 109.; Artuković, 2001, 209. Vö. Damjanović, 2011, 343.

A 19. század második felében a horvát ellenzékiek Khuen-Héderváry Károlyt tartották a magyarónok vezetőjének, az erőszakos asszimiláció végrehajtójának, amely szerintük főleg a magyar nyelvű oktatáson keresztül valósult meg. A magyar nyelv ismerete valóban kötelező volt az állami hivatalok vagy a vasúti alkalmazottak számára, de az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Horvátországban a horvát anyanyelvűek mindössze 2,08 százaléka beszélt magyarul, nem számítva ide a 19. század utolsó évtizedeiben bevándorolt magyarokat, akik a teljes lakosság 3,76%-át tették ki.^[2] Ugyanakkor németül a lakosság 5,52 százaléka tudott, míg a polgárok majdnem fele írástudatlan volt, „és még saját horvát nyelvét sem beszélte jól”.^[3] A történelmi igazság bemutatása érdekében azt is el kell mondani, hogy magyar nyelvű iskolákat néhány ismert szlavóniai arisztokrata is fenntartott, mint például Janković és Pejačević grófok, gróf Khuen Henrik, gróf Majláth László és Tüköry Alajos felesége, a birtokaikon dolgozók gyermekei számára.^[4]

II. A CSALÁD SZÁRMAZÁSA

A Khuen család Dél-Tirolból, a mai olaszországi Bolzano régióból származott, a Termeno sulla Strada del Vino település helyén lévő helységből. A vezetéknevélhetően a „dem Kühnen” kifejezésből ered. A család házasság révén kapta meg a Belasi (magyarosított változatban Bélási vagy Belassy alakok is előfordulnak) előnevet és a magvaszakadt Belasi család birtokait.^[5] A Khuen családnév első említése 1209-ből származik, ám a család később több ágra szakadt. A 15. és 16. században egyes ágai Alsó-Ausztriában és Morvaországban (Khuen-Lützwow) telepedtek le,^[6] az általunk vizsgált ág pedig Mathias Khuen Belasi von Liechtenberg und Gandegg által birodalmi grófi címet (*Reichsgraf*) kapott 1640-ben, 1647-ben pedig a magyar országgyűlés honfiúsította is őt. A Khuen-Belasi család központja a szlavóniai (Szerém vármegye, ma Vukovári-Szerémi megye) Berzétemonostor (Nuštar) lett, majd a Viczay család örököseként Khuen-Belasi Károly 1874-ben a Belasi helyett felvette a Héderváry nevet. Így lett ő a Khuen-Héderváry család alapítója.

Sokáig vitatott volt Khuen-Héderváry Károly születési helye. A hivatalos okiratokban a neves sziléziai fürdőváros, Gräfenberg szerepel, a sajtóban viszont gyakran előfordult Berzétemonostor (Nuštar) említése is.^[7] Egyesek úgy véle-

[2] Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije I, 1905, 54-55.

[3] Holjevac, 2018.

[4] Makkai, 2009, 71-83.

[5] Brunner, 1925, 228-234.

[6] A morvaországi ág a művészettörténetben is ismert, mivel Khuen-Belasi gróf volt az Art Nouveau művészi irányzat legtekintélyesebb képviselője, Alphons Maria Mucha felfedezője és mecénása. Lásd Count Khuen-Belasi.

[7] Lásd például Magyarország és a nagyvilág, 1883/49. sz., 1-2.; Budapesti Hírlap, 1883/331. sz., 2.

kedtek, hogy ennek az oka az, hogy bánnak csak honfiak voltak kinevezhetők. Azonban a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről rendelkező 1879. évi L. törvénycikk 3. §-a egyértelműen kimondja a leszármazás (jus sanguini) elvét mint az állampolgárság megszerzésének alapesetét, vagyis hogy „leszármazás által megszerzik a magyar állampolgárságot a magyar állampolgár törvényes gyermekei és magyar állampolgárnő törvénytelen gyermekei mindkét esetben akkor is, ha a születés helye külföldön van”.^[8]

A kérdés azonban egyértelműen eldönthető. Keresztelési anyakönyvi kivonata szerint ugyanis Carl Boromeus, Anton, Josef Maria Khuen-Belasi 1849. május 23-án született a sziléziai Gräfenbergben. Édesapja, Anton Khuen de Belassy zu Lichtenberg und Gondegg gróf már 1846-ban szerepelt (április 18-án 391. szám alatt) a hidroterápia alapítójának, dr. Vincenz Priessnitz kezeltjeinek listáján. 1847-ben a feleségével (Izdenczy Angelikával) együtt jelentkezett be (Liste 1847. Nro. 49. 1133-34. szám alatt, 1847. december 13-án) mint Pozsonyból érkező földbirtokos. A gyógykezelték között szerepelt apósa, Izdency József báró és annak felesége, született Névery Mária is. Az anyakönyvi kivonatokból kiderül, hogy gróf Khuen de Belassy és Izdency bárónő ott kötötték házasságot 1847. május 17-én, és a településen született 1848. április 1-jén elsőszülött fiúk, Egon is. Elsőszülöttként ő örökölte volna a Viczay család vagyonát és a hédervári birtokot, de két éves korában meghalt, így a birtokok öröklése öccsére, Károlyra (Carl Borromei, magyarul: Borromei Károly) szállt. Mindkettőjüket a helyi Nagybaldogasszonyi templom plébánosa, Gottfried Bude keresztelte meg. Károly keresztelésére születésének másnapján (1849. május 24-én) került sor.^[9]

A sziléziai születés ellenére a gróf a családi birtokon nevelkedett, Pécssett és Budapesten járt középiskolába, majd a zágrábi jogi kari tanulmányait követően, jogi stúdiumait a Budapesten letett doktori szigorlattal fejezte be. Zágrábban, majd Szerém vármegyében kezdte a jogászai karrierjét. Mindössze egy éve tartózkodott Győr megyében az akkor 26 éves szlavóniai gróf mint a Hédervár uradalom örököse, amikor 1875. június 12-én felkérték, hogy legyen a Szabadelvű Párt jelöltje az 1875. évi választásokon, amit ő el is vállalt.^[10] Azonban rögtön ezután a budapesti sajtóban (a „Képes Néplap” és a „Politikai Híradó” című lapokban) megjelent a hír, hogy Győr megyében megszervezték Sennyei pártját, melynek elnöke Khuen-Héderváry gróf lett. Ezt követően a Szabadelvű Párt megyei szer-

[8] 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről, 3. §.

[9] Zemský archiv v Opavě. Sbirka matrik Severomoravského kraje. A születési helyet illetően Matěj Matela, a jeseníki múzeum munkatársa úgy véli, hogy a gróf „nem születhetett Gräfenbergben” (1947 óta Lázne Jeseník), mivel ott csak a gyógyfürdő működött. Ezért Matela szerint a későbbi horvát bán és magyar miniszterelnök csakis az egykori Freywaldau (csehül: Frývaldov, 1947 óta Jeseník) településen születhetett, mégpedig „Az osztrák császárhoz” nevű vendéglőben (a mai Aldaron szállodában), mert csak ott állt rendelkezésre megfelelő szállás. Lásd Matela, 2020. Vö. Jeseník.cz: Károly Khuen-Héderváry. Azonban az anyakönyvi kivonatokból és a gyógykezelték listájából látható, hogy a család 1852-ig itt tartózkodott (lehet, hogy megszakításokkal), ezért valószínűbb, hogy valamelyik házban rendezkedtek be.

[10] Szabad Polgár, 1875. június 13. A lap beszámol arról, hogy Győr-szigeten a Szabadelvű Párt központi választmánya „Földváry Miklóst és gr. Khuent fogja erkölcsi súlyával támogatni”.

vezete június 16-án neki címezve „Nyílt levelet” írt, amelyben arra kérte, hogy jelenjen meg a választókerületében, és nyilatkozzon erről a választóknak.^[11] Miután a kérésnek eleget tett, a párthoz közelálló *Szabad Polgár* nevű győri lap támogatva a jelölését megjegyezte, hogy a hédervári gróf „fiatal, kiválóan képzett és magasán művelt, becsületes és szilárd jellemű ember, akinek szép jövője van a közügyek terén”.^[12] Ezután következett két hároméves országgyűlési képviselői mandátum: először 1875-ben a Szabadelvű Párt, majd 1878-ban az Egyesült Ellenzék jelöltjeként.^[13] Gyors előremenetelének következő lépcsőfoka a Győr vármegyei főispáni kinevezés volt.^[14]

Habár vannak vélemények, melyek szerint Tisza Kálmán emiatt neheztelt rá, így nem ment el a fiatal politikus esküvőjére, hanem csak felesége révén képviseltette magát, Mikszáth Kálmán többször is megjegyzi, hogy Tisza Kálmán nagyon tisztelte Khuen-Héderváry grófot.

Teleki Margit grófnővel 1880-ban kötött házasságából három fiúgyermek született. Az elsőszülött Sándor (Hédervár, 1881) után Károly (Hédervár, 1882 – Zágráb, 1886) következett, aki gyermekként meghalt. Emiatt a harmadszülött fiú (Zágráb, 1888) is a Károly nevet kapta.^[15]

III. A TÉLI BÁN

Khuen-Héderváry Károlyt élete során többször alábecsülték. Először Horvátországban, majd Magyarországon. 1883-ban a harmincnégy éves győri főispánt I. Ferenc József a forrongó Zágrábra rendelte, hogy bánként rendet teremtsen.^[16] A magyar feliratú és magyar címerrel ellátott táblák kihelyezése a pénzügyigazgatási intézetek épületeire olyan mértékű rendzavarásokba torkollott, hogy Pejacsevich László gróf lemondott báni tisztéről.^[17] A magyar lapok harcias cikkeket jelentettek meg, a Budapesti Hírlap például szeptember 4-én „A vérszomjas horvátok” címmel közölt vezércikket. Magyar oldalon bánként egy keménykezű magyar államférfi kinevezését várták. Nem titkolták csalódásukat, amikor arról érkezett hír, hogy Khuen-Héderváry a várományos.^[18]

[11] *Szabad Polgár*, 1875. június 17., 2.

[12] *Szabad Polgár*, 1875. július 3.; *Szabad Polgár*, 1875. július 4.

[13] Ballabás – Pap – Pál, 2020, 183.

[14] MOL OL K27 1881.12.04. (53. ülés) 2. Javaslat Khuen-Héderváry Károly földbirtokos Győr Vármegye főispánjává, Beniczky Ferenc földbirtokos Szolnok-Kiskun Vármegye főispánjává és egyidejűleg az állásától felmentendő Dokus József helyett Molnár István miniszteri tanácsos Zemplén Vármegye főispánjává történő kinevezésére (BM).

[15] Vasárnapi Ujság, 1903/27. sz., 434-435.

[16] Gratz, 1903, 726.

[17] MNL OL MJ K27 - 1883. 09. 26. (28. ülés) 2. Horvát-Szlávnországban a címerfeliratok ügyében felmerült kérdés.

[18] Budapesti Hírlap, 1883/251. sz., 2.

A báni tisztség betöltésére és a tisztség helyreállítására vonatkozólag több-
ször is hoztak törvényeket (1536:L, 1600:XXVII. k. e., 1608:XI, 1609:XXVIII,
1618:XXXI, 1630:XXV, 1635:XXXII, 1638:XXXII, 1647:LI, 1649VIII, 1687:XXII.
törvénycikkek). Az 1439: XXVI. és 1492: VIII. törvénycikkek szerint a király a
bánt szabadon nevezhette ki a „született magyarok” sorából. Ez a kikötés azt
jelentette, hogy horvát bán csak született hazai nemes lehetett (a magyar honfi-
úságot születésével kellett, hogy megszerezze, mert a honosítás, *indigenatus*
nem volt elegendő).^[19] A horvát bán volt az egyetlen magyar nagyobb zászlósúri
méltóság, melynek betöltése e feltétel alá esett. A báni kinevezéssel kapcsolatos
másik feltétel az volt, hogy a tisztséget betöltő főúrnak birtoka legyen Horvátor-
szág és Szlavónia területén. Az 1741:XLVII. tc. alapján a bán köteles volt állandó
horvátországi (szlavóniai) tartózkodási hellyel rendelkezni, és ténylegesen ott
tartózkodni is. Később szokássá vált, hogy a horvát szábor jelölte (*commendatio*)
a bánt, a jelöltek közül pedig a király nevezhette ki az egyiket. Ez a szokás a
Habsburg-házi királyok idején alakult ki, de a horvátoknak a kijelölési jogra való
igényét az 1790. évi országgyűlés, valamint az 1861. november 8-i királyi leirat
is elutasította. A horvát-szlavón bán a nádorral, az erdélyi vajdával és az ország-
bíróval Magyarország legelső zászlósurai közé tartozott, és mint ilyen, a hazai
államszervezetben mindig előkelő szereppel bírt. A nagyobb zászlósúrok közül
mindvégig a legfőbb országos méltóság a nádor (*palatinus, comes palatinus*) volt.
Az Árpád-házi királyok idején az ország bárói között a horvát bán, közvetlenül a
nádor után, kezdetben olykor a nádor előtt is szerepelt a hierarchiában (*cum in*
regno Hungariae excellentissima dignitas sit banatus). Később a zászlósúrok rang-
sorában a nádor és az országbíró után következett. Werbőczy István *Hármas-
könyve* (I. 94. „Kik legyenek és kik tartandók tisztoknál fogva az ország való-
ságos zászlósainak?”) szerint „Dalmát-, Horvát- és Tótország bánja” a harmadik
helyen szerepel a nádorispán és az „ország bírása” után.^[20] Ilyen sorrendben álla-
pították meg véglegesen a zászlósúrok rangsorát az 1688:X. tc. 1.§-ában is. Mint
harmadik zászlósúr, a horvát bán vitte a koronázáskor az ország almáját.

A horvát bán jogkörét csorbította a horvát-magyar kiegyezés (a magyar
1868: XXX. tc. és a horvát 1868: I. tc.) azáltal, hogy megszüntette a történelmi
katonai hatáskörét, emellett az uralkodó nevezte ki, de „a magyar királyi közös
miniszter ajánlatára és ellenjegyzése mellett”.^[21] A bán a Horvát-Szlavón-Dal-
mátországok autonóm országos kormányának az élére került, de már nem lép-
hetett közvetlen kapcsolatba a királlyal, hanem csak a magyar kormányon ke-

[19] Heka, 2023a, 445.

[20] Werbőczy, 1990, 218-219.

[21] Az 1868:XXX. t.c. 51. § szerint: „A horvát-, szlavon- és dalmátországi bán, a magyar királyi közös
ministerelnök ajánlatára és ellenjegyzése mellett, ő császári és apostoli királyi Felsege nevez ki.”; Pé-
tervári, 2018, 134.

resztül, mégpedig a külön kinevezett horvát-szlavón-dalmát miniszter útján.^[22] A fenti korlátozások is befolyásolták a kinevezendő bán személyét.

Khuen-Héderváry gróf egyértelműen I. Ferenc József császár és király bizalmasa volt, akit a magyarok és a horvátok a „király emberének” tartották, mégis kétségtelen, hogy ő Tisza Kálmán jelöltje volt.^[23] A miniszterelnök személyt keresett, akit a horvátok nem fognak a magyar kormány kiküldöttjének tartani, akit a magyar ellenzék is elfogad, és egyben Bécsnek sem lehet kifogása ellene. A bán mielőbbi kinevezése szükséges volt, mert a magyar feliratú címekkel kapcsolatos konfliktust a minisztertanács minél gyorsabban szeretne volna elrendezni.^[24] Erre hamar sor kerülhetett, miután Hermann Ramberg tábornok, királyi biztos felszámolta a rendbontást, így visszaállhatott az alkotmányos rend.^[25] A képviselőházi vitákból is kitűnik, hogy Tisza Kálmán miniszterelnöknek érdekében állt olyan bánt kinevezni, akit a horvátok is elfogadnak. Csakhogy Zágrábban ragaszkodtak ahhoz, hogy a bán horvát nemzetiségű legyen. Ezzel szemben Budapesten fontosnak tartották, hogy a horvát autonóm kormány élén a magyar elvárásokat végrehajtó személy legyen. 1883 szeptemberében Joszipovich Imre tűnt a legreményteljesebb aspiránsnak.^[26] Ő a neves túrmezei bocsoros nemesség grófjának, Dániel Antal Joszipovichnak a fia volt, aki 1848-ban Horvátországban honvédezedesként csapatokat szervezett és élükre állt.^[27] Emiatt vagyonát elkobozták, őt pedig a tiroli Kufsteinben börtönbüntetésre ítélték. 1870-ben a magyar kormány kárpótolta a túrmezeiek vezérét.^[28] Joszipovich Imre lojalitásához nem fért kétség, ugyanakkor horvát hazafinak is számított. Ezért szeptember 1-én a minisztertanács „éjszakai ülésen” elfogadta a miniszterelnök jelöltjét, majd Tisza Kálmán másnap Bécsbe utazott felterjeszteni a javaslatot.^[29] Azonban Joszipovich ismeretlen volt Bécsben, az anyagi lehetőségei sem voltak megfelelőek a báni tiszt ellátásához. A Budapesti Hírlap naponta cikkezett a horvátországi helyzetről, megjegyezve, hogy szeptember közepén még nincs kilátásban az új bán személye, de Joszipovich mellett Khuen-Héderváry

[22] 44. § „Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok érdekeinek képviselése tekintetéből ezen országok részére a Buda-Pesten székelő központi kormányhoz egy tárczanélküli külön horvát-szlavón-dalmát minister neveztetik ki. Ezen minister szavazattal bíró tagja a közös ministeri tanácsnak, s a közös országgyűlésnek felelős. Ugyanó képezi a kapcsolatot Ó Felsége s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok országos kormánya közt.”

[23] Heka, 2019, 269-270.; Vö. Heka, 2016a, 49.

[24] MNL OL MJ K27 - 1883. 09. 26. (28. ülés) 2. Horvát-Szlavónországban a címerfeliratok ügyében felmerült kérdés.

[25] KN, LXXXVII. Országos ülés. 1883. évi december hó 6-án. A miniszterelnök átírata, Ramberg bárónak kir. biztosi állásától való felmentéséről és Khuen-Héderváry grófnak horvát banná kinevezéséről tudomásul vétetik.

[26] Joszipovich Imre 1889-től 1898-ig horvát-szlavón-dalmát miniszter volt a magyar kormányban, emellett Varasd képviselője a horvát saborban és két ízben horvátországi képviselő a magyar országgyűlésben. Fia, Joszipovich Géza is horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter volt.

[27] Dubravica, 2017, 79.

[28] MNL OL MJ K27 - 1870. 05. 11. (37. ülés) 2. Josipovic Antal volt turopoljai gróf kárpótlása (PM).

[29] Lásd Budapesti Hírlap, 1903/240. sz., 5. Közli: Heka, 2016b, 210.

Károly gróf tűnik a legkomolyabb jelöltnek. Ez utóbbinak anyagi lehetőségei is lehetővé teszik, hogy elláthassa ezt a méltóságot, de személyét a horvátok elutasították. A budapesti lap munkatársa sem támogatta a jelölését, mondván, „jobb lenne, ha ő Győrben maradna nagypánnak, mert a bánóság túl nagy falat számára”, Joszipovicht pedig az ellenfelei is tisztelik.^[30] Kállay Benjámin is említették a jelöltek között, kiemelve, hogy ő „kellően gazdag, minden szláv nyelvet beszél, ismeri az ottani viszonyokat, így minden bizonnyal ő lenne a legelfogadhatóbb a horvátok számára, tekintve, hogy Boszniában is miniszter”. Ezért „kinevezését Horvátország és Bosznia egyesítésének lehetőségeként is felfoghatják a horvátok”. A sajtóban Tisza Lajos neve is megfordult, de azzal a megjegyzéssel, hogy nem beszél horvátul, emellett református vallású, ezért valódi precedens lenne, ha őt neveznék ki horvát bánná, és „egy kálvinista uralkodna Zágrábban”.^[31] A legkomolyabb jelölt Josip Filipović báró (Joseph Freiherr Philippovich von Philippsberg) altábornagy lett, akit a horvát történelem az egyik legkiválóbb horvát hadvezetőként tart számon. Ő Bécs, Zágráb és Budapest számára is elfogadhatóan számított, azonban akkor már 64 éves volt, emellett pedig a magyar királyi bizottság külön kérésére a kiegyezési törvénycikkben rögzítették, hogy bánnak csakis polgári állású személyt lehetett kinevezni („hogy ne forduljon elő egy új Jellasic”).^[32] Ezért írta elő az 52. §: „A bán polgári méltósága azonban jövőre külön választatik a katonaitól, s szabályul állíttatik föl, hogy ezen Horvát-, Szlaven- és Dalmátországok polgári ügyeire katonai egyén befolyást ne gyakorolhasson.”^[33] A Magyarország és a Nagyvilág nevű folyóirat azt írta, hogy a döntéshozók a horvátországi válság miatt gondolhattak egy tábornok kinevezésére (Filipović báró mellett Anton Mollinary báró altábornagy, Zágráb főparancsnoka volt a jelölt, akit a horvátok már Ivan Mažuranić báni beiktatása idején, 1873-ban is bánként szerették volna üdvözölni). Kettőjük közül Filipović volt az esélyesebb, mégpedig az utolsó pillanatig „befutónak” tartották. Végül mégsem fogadta el a jelölést, egészségi okokra hivatkozva.^[34] Kinevezése ütközött volna a kiegyezés törvénycikk rendelkezéseivel, az ellenzék támadhatta volna a magyar kormányt, hogy saját törvényét sérti meg, emellett közismert volt, hogy az osztrák tiszték a magyar-horvát vitákban általában a horvátok oldalán állnak.

Semmi kétség sincs afelől, hogy Khuen-Héderváryt maga Tisza Kálmán jelölte. Mikszáth Kálmán 1903-ban a következőket állapította meg: „Hiszen maga Tisza Kálmán fogalmazta e javaslatot hevenyében, a ki pedig szerette és sokra becsülte gróf Khuen-Héderváryt s mikor 1883-ban bánná nevezette ki a győrmegyei főispáni székből, e szavakkal közölte a hirt barátaival: — Károlyt kellett oda küldenem, pedig nem szívesen tettem, mert az a tervem volt vele, hogy bel-

[30] Budapesti Hírlap, 1883/251. sz., 2.

[31] Budapesti Hírlap, 1883/251. sz., 2.

[32] Heka, 2019, 7.

[33] 1868. évi XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlaven és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről.

[34] Magyarország és a nagyvilág, 1883/49. sz., 1-2.

ügyminisztert neveljek belőle magamnak.”^[35] A Vasárnapi Újság az 1894. június 10-én megjelent „A kormányválság” című vezércikkében egyértelműen kifejezte, hogy Khuen-Héderváryt „Horvátország bánjává Tisza Kálmán akkori miniszterelnök javaslatára, 1883-ban nevezte ki a korona.”^[36] Azt, hogy bánként kétségtelesenül Tisza Kálmán befolyása alatt állt, megerősítette az egykori közeli munkatársa, az ó-unionista Nikola Crnković is, a Jövendő nevű lapnak 1903-ban adott interjújában.^[37] Abban kiemelte, hogy a hédervári gróf Tisza Kálmán kormányzása idején Horvátországban magyarbarát politikát folytatott, amikor pedig kikerült Tisza befolyása alól, akkor horvátbarát nézeteket vallott.^[38] Mikszáth Kálmán a miniszterelnöki bemutatkozásáról írva kifejtette, hogy „rajta is van a Tisza-iskola karaktere, mint a jó kaszapengén a bikajegy és teljesen megfelel az ideálnak, melyet a fehér asztalnál Darányi szokott festeni egy igazi államférfiről: »nem siet, nem haragszik és nem csodálkozik.«”^[39] Az alábbi képet festette le gróf Khuen-Héderváry Károlyról: a „miniszterelnök csendesesen ül, rezdületlen arccal, csak időnként pirul bele erősen némely megjegyzésbe”.^[40]

Mivel csak a magyar kormány tartozott felelőséggel a magyar országgyűlésnek, a horvát autonóm kormány nem, ezért a bánnak nem kellett parlamentáris többséggel rendelkeznie a Saborban, habár az 51. § előírta, hogy a bán, mint az autonóm országos kormányzat vezetője, felelős a sabornak. Ez azonban csak egyéni felelőséget jelentett. Zágrábba érkezve Khuen-Héderváry grófnak nem volt megfelelő tapasztalata, nem tartozott egyetlen horvát politikai tömörüléshez sem, a kormányzó párt sem ismerte, a horvát ellenzék pedig élesen tiltakozott a kinevezése ellen.^[41] Zágrábban gúnyosan fogadták, „téli bánnak” nevezték, aki nem éri meg a báni székben a tavaszt. Nagy meglepetésre azonban a mindenféle támogatást nélkülöző bán rövid időn belül megnyerte magának az unionista Nemzeti Pártot és a horvátországi szerbekkel is kiegyezve stabil kormányt tudott kialakítani.^[42] Igaz, „érdekházasság” volt ez, hiszen a szerbek a bán segítségével akadályozták a horvát nemzeti törekvések kibontakoztatását, emellett a nagy részben szerbek lakta Katonai Határőrvidék polgárosítása után a korábban kiváltságokat élvező szerb granicsárok így szereztek bizonyos felekezeti és oktatási kedvezményeket is.

Ezt követően a bán erős kézzel magához ragadta a hatalmat és két évtizeden át ura is maradt a helyzetnek. A horvát ellenzék tiltakozott autokratikus módszerekkel történő kormányzása miatt, az úgynevezett magyarónok pedig dicsérték, mondván, ez az „erőskezű” politikus „pacifikálta Horvátországot”. A Budapesti Hírlap ennek megfelelően méltatta a bánt, ugyanis a lap szerint „az-

[35] Vasárnapi Ujság, 1903/30. sz., 497.

[36] Vasárnapi Ujság, 1894/23. sz., 381.

[37] Obzor Zagreb, 1903/153. sz., 2.

[38] Despot, 1967, 280.

[39] Vasárnapi Ujság, 1903/30. sz., 497.

[40] Vasárnapi Ujság, 1903/26. sz., 417-418.

[41] Magyarország és a nagyvilág, 1883/49. sz., 1-2.

[42] Bošnjak, 2015, 153-174.; Bošnjak, 2021, 41-56.

zal a ritka szerencsével dicsekedhetik, hogy erélye, kemény keze daczára Horvát-Szlavonországban igazán népszerű. A föld népe is szereti a bánt, a ki neki békét, rendet tudott teremteni s gazdálkodásában sok hasznos intézménye segített rajta.”^[43] Viszont a horvát ellenzéki pártok egyre gyakrabban bírálták leginkább amiatt, hogy „a pesti kormány embereként magyarosítást folytat”. Őt tartották a magyarónok vezetőjének, az erőszakos asszimiláció végrehajtójának, amelynek eszköze véleményük szerint a magyar nyelvű oktatás volt.

Bő húsz évvel halála után az egykori bán és miniszterelnök fia, ifjabb Khuen-Héderváry Károly elmondta, hogy édesapja életmottója a „*Fortiter in re, suaviter in modo*” mondás volt, amelynek szerzője Claudio Acquaviva, a jezsuita rend ötödik rendfőnöke. A mondás jelentése: „légy határozott a lényegben, de körültekintő a végrehajtásban”. Édesapját úgy jellemezte, hogy elszánt, erős akaratú ember volt, de emellett szelíd is. Horvátországi sikerei okán töretlenül élvezte Bécs támogatását. Ferenc József ugyanis tudta, hogy Khuen-Héderváry gróf végtelenül lojális hozzá és a dualizmushoz. A király így már 1893 elején kijelentette Khuen-Héderváry előtt, „legyen készen, hogy adandó alkalommal a magyar kormány vezetését átvehesse”.^[44]

IV. HORVÁTORSZÁGI KONFLIKTUSAI

Khuen-Héderváry gróf húszéves bánsága alatt modernizálta a társországot, kiépítette az igazságszolgáltatási és közigazgatási rendszerét, fejlesztette Horvátország gazdaságát (több gyár és pénzügyi intézmény az ő bánsága idején jött létre), és elősegítette a kulturális fejlődését (számos zágrábi közintézmény alapítása fűződik a nevéhez), mégis támadások érték az ellenzék – főként a nacionalista Jogpárt és a szerb nacionalisták – részéről. A horvát nacionalisták nagyobb önállóságot, a Bácska, Bánság és Szerémség szerbjei pedig a Szerbiával való egyesülést akarták elérni, ezért támadták azokat a honfitársaikat, akik támogatták a bánt.^[45] Gúnyosan „Khuen szerbjeinek” („Khuenovi Srbi”) nevezték, karikatúrákon attilában ábrázolva a nemzet árulóinak minősítették őket.^[46] Leginkább a bánt személyes barátjaként tisztelő Gyurkovics György, a Szerb Klub alapítója, ideológusa és legfőbb agitátora (aki tökéletesen beszélt magyarul) vonta magára szerb testvérei, de a horvátok haragját is.^[47]

A bán lejáratása érdekében az ellenzék kezében lévő lapok (a magyarbarát párt első lapját csak 1867-ben alapította, mert nem ismerte fel időben a sajtó jelentőségét és befolyását) azt állították, a bán külföldi ember, Gyórból küldték

[43] Vasárnapi Ujság, 1894/23. sz., 381.

[44] Tisza, 1923, 684.

[45] Krestić, 1995, 473.

[46] Rumenjak, 2000, 473-486.

[47] Rumenjak, 2006, 552.

Zágrábba, egyetlen horvát párthoz sem tartozik, hiszen „a Szabadelvű Párt jelöltjeként került a magyar országgyűlésbe”. Mint tudjuk, ez utóbbi állítás sem igaz. Polónyi Géza, aki a berzetemonostori származású gróf egyik legnagyobb bírálója volt, 1910-ben szemrehányta neki, hogy 1894-ben a Szabadelvű Pártba sem akarták befogadni, mégpedig a mezőgazdasági miniszteri tárcáért felelős Darányi Ignác jóvoltából.^[48] A magyar ellenzéki képviselők kifogásolták a bán magyar nyelvtudását is. 1903. július 7-én, a képviselőházi ülésen Ráth Endre felrótta neki, hogy nem beszéli jól a magyar nyelvet, ami veszélyes lehet a közjogi kérdések esetében, mert nem biztos, hogy megérti a valódi értelmüket.^[49] Hat nappal később Marjay Péter figyelmeztette a kormányfőt, hogy beszédét „helyes magyar nyelven adja elő”, ami a jelenlévők jelentős részénél nemtetszést keltett.^[50] Ezt követően Horváth Gyula „lefordította” neki Marjay szavait, ami már a képviselők nagyobb részét felháborította. Magyarországon tehát ellenségesen fogadták, de Horvátországban még azt is tagadták, hogy az lenne a szűkebb hazája (Magyarországgal és az Osztrák–Magyar Monarchiával együtt), pedig Berzetemonostoron nőtt fel, tökéletesen beszélt horvátul, sőt feleségét is ösztönözte, hogy tanulja meg a horvát nyelvet. Élete legnagyobb részét (1903-ig, amikor Budapestre költözött) Horvátországban töltötte, tehát semmiképpen sem lehetett számára Horvátország idegen ország. Horvát politikusnak nevezi őt Bajza József (1885–1938), a Pázmány Péter Tudományegyetem horvát nyelv és irodalom professzora, aki a 20. század első felében a horvát kérdés talán legavatottabb ismerője volt.^[51] „A horvát kérdés” című kötetében Bajza Khuen-Héderváry grófot „az utóbbi ötven év legnagyobb horvát politikusának” nevezte.^[52] Véleménye azért is kiemelendő, mert egyébként Khuen-Héderváry nagy vetélytársával, Rauch Pál báróval (1908-10-ben horvát bánnal) ápolt jó viszonyt. Rauch báró Bajzát „a leg-horvátosabb magyarnak” nevezte.^[53]

Khuen-Héderváry Károly banként mindenekelőtt a horvát–magyar kiegyezést szem előtt tartva irányította az országot. Ennek során két nagy konfliktushelyzetbe került.

[48] KN 1906. XXVI. kötet, 1909. december 17–1910. márczius 21. Ülésnapok 1906-473. 473. országos ülés 1910 január 26-án, szerdán. 132.

[49] KN, 1901. XVII. kötet, 1903. június 25–július 22. Ülésnapok 1901-300 300. országos ülés 1903. július 7-én, kedden gróf Apponyi Albert elnöke alatt.

[50] KN, 1901. XVII. kötet, 1903. június 25–július 22. Ülésnapok 1901-306. 306. országos ülés 1903. július 13-án, hétfőn.

[51] Bajza, 1941, 251.

[52] Heka, 2016a, 57.

[53] Heka, 2016c, 50.

1. Az 1885. évi botrány

1885 októberében, a báni felelősségről szóló törvény alapján a jogpárti képviselők az országgyűlésben büntetőjogi felelősségre akarták vonni a bánt (az 1870:VII. tc. és az 1874. január 10-i horvát autonóm törvény megsértése miatt) és lemondadni, mivel horvát okiratokat adott át a magyar országos levéltárnak.^[54] Az okiratokat még Alfred zu Windisch-Grätz herceg mint a császári csapatok főparancsnoka adta át Josip Jelačić horvát bánnak, amikor 1849 elején elfoglalta Pest-Budát. Akkor Jelačić több horvát szakértőt rendelt a magyar fővárosba, akik elkülönítették a Horvátországot érintő okiratokat a kamarai iratok között, és azokat Zágrábba vitették. Khuen-Héderváry azokat a sabor beleegyezése nélkül szállíttatta vissza Magyarországra, s azzal védekezett, hogy az iratokat Jelačić báró jogalap nélkül hozta el Pest-Budáról.^[55] Ezt az ellenzékiek sértésként értelmezték, mivel a törvényhozó testület beleegyezése nélkül döntött olyan kérdésben, amely nem a végrehajtó hatalomra tartozik, másrészt pedig megbántotta „az egész nemzetet”, mert azt „tolvajként” mutatta be. Az ellenzék soraiban nagy számban jogász végzettségű képviselők voltak, akik azzal érveltek, hogy fiskális javakról van szó, azokkal pedig csak a sabor rendelkezhet. A vita során az ellenzékiek egy pillanatra körülvették a bánt, de az incidens elkerülése érdekében a kormánypártiak testükkel megvédték őt a fizikai támadástól. Később azonban elterjedt a hír, hogy tettlegességig fajult a dolog, így a parlament elnöksége a bán jó hírének védelme érdekében vádat emelt az álhírek terjesztése miatt. A javarészt paraszt származású, első generációbeli jogpárti értelmiség, túlnyomórészt a római jogban és a középkori magyar büntetőjogban ismert infamia („becsületvesztés”) büntetés kiszabásával szeretne volna elérni a bán elmozdítását, mivel e szankció esetén az elítélt elvesztette perbeli képességét is.^[56] Ezzel a szándékkal nyújtotta be Fran Folnegović október 7-én a bán elmozdítására irányuló indítványát.^[57] A beadvány így hangzik: „Mivel a tegnapi sabori ülésén Khuen Héderváry gróf megalázta a báni méltóság becsületét és a báni székéből megsértette a népet, ezért ő maga nyilvánosan megaláztatott a gyalázat bélyegével; ilyen módon megszégyenített személy nem állhat az ország élén.” Ezért indítványozta, hogy a sabor felirattal forduljon a királyhoz és kérje tőle Khuen-Héderváry gróf elmozdítását a báni hivatalból. Amíg ez a döntés meg nem születik, addig a horvát országgyűlés függessze fel tevékenységét. Jóllehet az infamia mint büntetési nem egyetlen törvény által sem vesztette el hatályát, ekkortájt már ritkán alkalmazták. Kitionich János 17. századi jogtudós az infamiát úgy értékelte, mint „az

[54] Zakon ob odgovornosti bana kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i odjelnih predstojnikah vlade zemaljske.

[55] Stenografski zapisnici, Petdeset i deveta saborska sjednica, držana dne 6. listopada 1885. u 10 satih prije podne pod predsjedanjem saborskoga predsjednika gosp. Mirka Hrvata, 841.

[56] Werbőczy Tripartituma szerint becsületüket veszítették el a hamisan esküvők, a hűtlen gyámok, a vértagadók, az álorcás személyek, a hamis oklevelek készítői és a becsületszó alatt tett ígérteket be nem tartó személyek, akiket a lovagi becsületbírótság e miatt elmarasztalt.

[57] Perić, 2000, 342.

ember alkalmatlanságát bármilyen tisztességes szolgálat elvégzésére és élethelyzete követelményeinek teljesítésére”.^[58] A XIX. század végén azonban ez a büntetés már elavult, ezért a fenti indítvány kapcsán a horvátok nem is akarták alkalmazni. Egyébként a kánonjogban az 1983-ig hatályos kódex még tartalmazta az infamiát, de az 1983. január 25-én szent II. János Pál pápa által kihirdetett hatályos Egyházi Törvénykönyv (Codex Iuris Canonici) már nem rendelkezik róla.^[59]

A sabori napló tanúsága szerint a nagy tumultusban és hangzavarban nem lehetett sem jól látni, sem jól hallani az eseményeket. Ezért a mai napig nem tudni, hogy pontosan mi történt.

A 63. szabóri ülésen (október 10-én) Zsuvich József képviselő közölte, hogy a zágrábi királyi ítélőszék kéri a rendbontást okozó dr. David Starčević és Josip Gržanić képviselők mentelmi jogának felfüggesztését. Ennek a mentelmi bizottság eleget tett, majd a bizottság jelentése alapján az országgyűlés (62 igen és 24 nem szavazattal) megadta a hozzájárulást.^[60] Josip Gržanić előzetes letartóztatásba került november 8-án, párttársa, dr. David Starčević pedig egy nappal később.^[61] Az ellenük felhozott vád a báni méltóság megsértése volt. Jóllehet a vádlottak a sajtóban eleinte „dicsekedtek” azzal, hogy megszegyenítették a bánt, az eljárás során már cáfolták a híreszteléseket. A bíróság 1885. december 18-án kimondta ítéletét. Mindkettejüket három hónap szabadságvesztés mellett a politikai jogoktól való megfosztásra ítélték, emellett Starčevićet megfosztották a doktori címétől és eltiltották az ügyvédi praxistól. A fellebbezési eljárásban a Hétszemélyes Tábla szigorított a szankción (öt hónap börtönbüntetést szabott ki), így csak 1886. május 18-án kerültek szabadlábra. A bírósági eljárás során megállapítást nyert, hogy a bánt nem bántalmazták, mégis a horvát történetírást, beleértve a tankönyveket is, kész tényként közli a tettlegességet. A kedélyek azonban ezután sem csitultak, az ellenzék újabb botrányok kirobbantására törekedett.

2. A magyar zászló meggyalázása

1894-ben, a magyarországi kormányválság idején Ferenc József Khuen-Héderváryt bízta meg kormányalakítással.^[62] Feladata egy új kormánypárt megalakítása lett volna, a szabadelvűek egy része és a konzervatívok fúziójával. Khuen-Héderváry azonban Budapestre utazva szembesült azzal, hogy a Szabadelvű

[58] Kitonich, 1650. Horvát nyelven lásd: Kitoníc, 2004, 261.

[59] Codex Iuris Canonici – Egyházi Törvénykönyv.

[60] Stenografički zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1884-1887. Zagreb, 1887. Šestdeset i treća saborska sjednica, održavana dne 10. listopada 1885. 900.

[61] Stenografički zapisnici, Šestdeset i deveta saborska sjednica, držana dne 19. studenoga 1885. Glavna razprava o osnovah ob ustroju zemaljske uprave. 1015.

[62] Vasárnapi Ujság, 1894/23. sz., 381.

Párt továbbra is kitart Wekerle Sándor támogatása mellett, ezért nem fogadta el a megbízatást. Ferenc József megerősítette Wekerle kormányát, majd a Főrendi Ház az 58. ülésén (1894. június 21-én) szűk szavazattöbbséggel (128:124) elfogadta a polgári házasságról szóló 1894:XXXI. törvénycikket, valamint az állami anyakönyvvezetésről szóló 1894:XXXIII. sz. törvénycikket.^[63] Ferenc József, korábbi ellenkezését feladva, végül december 9-én szentesítette a törvényt. Wekerle Sándor ennek fejében december 21-én lemondott. Távozásával ismét Khuen-Héderváry Károly lett az egyik legesélyesebb kormányfőjelölt. A király a karácsonyi ünnepekre Budapestre utazott, hogy a helyszínen tárgyaljon a jövődöbéli miniszterelnök személyéről. A horvát bán kinevezését támogatta Kálnoky Gusztáv gróf, az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere (1881-1895), valamint Khuen-Héderváry gróf személyes barátja, Kállay Benjámin közös pénzügyminiszter is. Mellettük a szabadelvűek jelentős része sem ellenezte volna azt, de néhány nagy tekintélyű politikus (Wekerle Sándor, Tisza Kálmán, Széll Kálmán, Darányi Ignác) inkább egy átmeneti kormány felállítását pártolta volna. Jóllehet, a bécsi és a zágrábi sajtó szinte biztosra vette Khuen-Héderváry gróf kinevezését, a budapesti lapok kissé óvatosabbak voltak. A sabor a Karácsony előtti berekesztett üléseit 1895. január 10-én folytatta, a bán jelenléte nélkül, ezért az ellenzék úgy vélte, hogy Khuen-Héderváry gróf kapja meg a miniszterelnöki kinevezést. Biztosra vették, hogy horvátországi pártja felbomlik, és a Jogpárt fogja irányítani az országot.^[64]

Ferenc József 1895. január 5-én ismét Budapestre utazott. Ekkor már csupán Bánffy Dezső báró és Khuen-Héderváry gróf maradtak a jelöltek. A szlavóniai főúr 1895. január 9-én a párt vezető politikusaival tárgyalt, kérte tőlük az egyenes választ: Wekerle, Szilágyi Dezső, Csáky Albin, Bánffy Dezső, Darányi Kálmán, Széll Kálmán és Tisza Kálmán nem szavaztak neki bizalmat.^[65] Ezért a horvát bán nem vállalta a kormányalakítást, mire I. Ferenc József 1895. január 14-én Bánffy Dezsőre bízta a minisztertanács vezetését.

Khuen-Hédervárynak ekkor kellett szembesülnie azzal, hogy a szabadelvűek körében elterjedt róla az a vélemény, mely szerint ő „horvát” és „grancsár”, azaz idegen, a magyar nemzeti kérdésben tartózkodó ember. A grancsár a korabeli magyar szóhasználatban az uralkodóhoz, Bécshez hűséges horvát vagy szerb fölfegyverzett (erőszakos) katonát jelentett, aki sárba tiporja a magyar nemzeti érdekeket. Ez a megbélyegzés még évekig kísérte.

A sikertelen miniszterelnöki jelölés vélhetően megviselte a gróft, mivel egész januárban nem volt jelen a saborban a költségvetési viták során, ami a képviselők körében felvetette azt a kérdést is, hogy esetleg megüresedett a báni szék. Khuen-Héderváry munkatársai cáfolták az erről szóló híresztelést. Végül 1895. február 22-én már ismét részt vett a horvát országgyűlés munkájában.

[63] Hanák, 1959, 300.

[64] Matković, 1996, 86.

[65] A Nemzet, 1895. január 10., 4.

Azokat az állításokat, melyek szerint a horvát bán tekintélyelvű politikus, aki mellőzi az alkotmányos keretek betartását és a törvényeket sajátoságosan értelmezi, cáfolja azon döntése, hogy a kormányfő Wekerlével folytatott küzdelme új jogi helyzetet teremtett a bán méltóságát illetően is. Ebben a küzdelemben való alulmaradása okán ugyanis sürgönnyel felajánlotta lemondását, mivel a bán jelölése a magyar miniszterelnök jogosultsága lett volna, és kinevezését is ő ellenjegyezte. Álláspontja szerint emiatt Wekerle Sándornak joga volt olyan jelöltet állítani, aki élvezi a bizalmát. Wekerle azt üzenté neki, hogy folytassa csak a munkáját, mert a király egyébként sem fogadná el a lemondását. Egyébként a bán szűkebb hazájában, Szlavóniában tényleg aggódtak az esetleges elmozdítása miatt, és ezt a félelmüket megosztották a magyar közvéleménnyel is.^[66] A bán 1895 januárjában ismét alulmaradt Bánffy báróval szemben és ismét felajánlotta lemondását, amelyet az új kormányfő sem fogadott el.

A csalódott bán ezután a kormányzását még szilárdabbá tette, és nemcsak Horvátországban mutatta meg erejét, hanem olykor a magyar kormánnyal is vitába szállt. 1895 októberében történt a horvát-magyar államközösség történetének egyik legnagyobb vihart kavaráó eseménye, egy magyar zászló elégetése Zágráb belvárosában. Khuen-Héderváry a Horvát Nemzeti Színház új épületének megnyitása alkalmából, 1895-ben meghívta a horvát fővárosba I. Ferenc Józsefet. Az október 14-e és 16-a közötti ünnepség során egyetemisták égettek el egy piros-fehér-zöld színű szövetből összevarrt anyagot, amely nem volt ugyan hivatalos magyar lobogó, de a tettet mindenütt a magyar zászló elégetéseként tárgyalták.^[67] Maga az esemény október 16-án 11 óra táján történt a zágrábi főtéren és még egy percig sem tartott. Ezért a rendfenntartók nem is látták az eseményt, hanem csak később terjedt el annak híre.^[68] Az elkövetőket kizárták az egyetemről, néhányukat az 1895. november 11-től 16-ig zajló bírósági tárgyaláson a Rakodczay Sándor elnökletével ítélező zágrábi ítélőszék rendzavarás miatt börtönbüntetésre ítélte.^[69] A kialakult vizályt a magyar ellenzéki sajtó is szította, azt állítva, hogy a bán megsértette a miniszterelnököt, mert a királyi látogatás során (mint házigazda) a király balján ült, pedig az a hely a magyar miniszterelnököt illette volna. A látogatást követően Bánffy báró horvát küldöttséget fogadott, amely értesítette, hogy Zágráb tiszteletbeli polgárává választották, emellett bizalmas beszélgetések zajlottak ellenzéki horvát politikusokkal (a Jogpárt képviselőivel és a később még említésre kerülő Josip Pliverić fontos pozícióba kerülése miatt csalódott ó-unionistákkal) a bán esetleges elmozdításáról.^[70] Az unionisták egy csoportja 1896. október 21-én kelt *Characteristik der*

[66] Budapesti Hírlap, 1894/201. sz., 2-3.

[67] Az egész bírósági eljárás jegyzőkönyvét lásd: Hrvatski djaci pred sudom. Stenografski izvještaj o glavnoj razpravni proti hrvatskim sveučilišnim djacima obdržanoj pred kr. sudbenim stolom u Zagrebu dne 11-16. studenoga 1895.

[68] Janjatović, 1996, 94.

[69] Janjatović, 1997, 100. Vö. Iveljić, 2008, 603.

[70] Katus, 2010, 317-327.; Bertényi, 2003, 69-104.

Regierungstätigkeit des Banus Grafen Karl Khuen-Héderváry... című, királyhoz intézett iratukban kifogásolták, hogy a bán mellőzi az „igazi unionistákat”, hogy a magyar zászló meggyalázóit nem büntette meg kellően, és „a horvát ügyeket a szerbjeivel intézi”.^[71] Azonban Ferenc József kitartott bizalmasa mellett.

Jóllehet a horvát egyetemisták a magyar zászló elégetésével Khuen-Héderváry „magyarón politikáját” akarták lejártni, a bán és Ferenc József is azt sokkal inkább a magyar kormány elleni akcióként értelmezték. A horvát ellenzék sorraiban nagy fordulat következett be, amikor 1895 októberében vezetőjük, Fran Folnegović elítélte a magyar zászló felgyújtását, emellett a jogpártiak lapja, a *Hrvatska* bocsánatot kért a bántól, mert a költségvetési vita során alaptalanul vádolta meg. Mivel a Jogpárt kemény magja nem tudta „eltűrni” a bántól való bocsánatkérést, a párt két részre szakadt, a Folnegović-féle „hazafiak” és a Josip Frank vezette „tisztá” jogpártiak frakciójára.

A bán pozíciója az ellene induló támadások ellenére nem gyengült, hanem még szilárdabb lett. Olyannyira, hogy bizonyos kérdésekben nem engedelmeskedett a magyar kormánynak, hanem a horvátok egyenrangúságát igyekezett érvényesíteni. A legismertebb ilyen ügy az „Ausztriával való bírói végrehajtási viszonyosság” kérdése volt 1898-ban, amikor a horvát bán kifejtette a kiegyezési törvény rendelkezésein alapuló álláspontját, mely szerint Horvátország közvetlenül is kapcsolatba léphet az osztrák kormánnyal. Ezzel szemben Bánffy miniszterelnök kitartott amellett, hogy a társországokat csak a magyar kormány képviselheti, tehát önállóan nem érintkezhetnek más országok hatóságaival.^[72] A bán végül elfogadta a magyar miniszterelnökség álláspontját.

Khuen-Héderváryt zágrábi működése során hathatósan támogatta Nikola Tomašić, aki a korszak egyik legtekintélyesebb horvát értelmiségije volt, a zágrábi egyetem jogászprofesszora, 1897/98-ban a Jogi Kar dékánja. Kilenc nyelven beszélt, Bíborbanszületett Konstantin „De administrando imperio” című munkájának máig egyetlen horvát nyelvű fordítása az ő munkája. 1893 óta volt a magyar és a horvát országgyűlés képviselője, Budapesten a horvát frakció vezetője, 1906-tól a horvát Nemzeti Párt elnöke. Közjogi és jogtörténeti műveiben azt igyekezett bizonyítani, hogy Kálmán királyt a horvátok maguk választották saját uralkodójuknak (Pacta conventa), tehát a magyar uralkodók nem hódították meg Horvátországot.^[73] Tomašić Khuen-Héderváryt példaképének, mentorának tekintette, eleinte még magázta, de a 20. század elején már tegező viszonyban álltak és közeli barátok lettek.^[74] Khuen-Héderváry második miniszterelnöksége idején Nikola Tomašić horvát-

[71] ME 1898 – XVII – 1.686. Közli: Kemény, 1956, 614.

[72] MNL OL MJ K27 - 1897. 09. 08. (34. ülés) 11. Az Ausztria felé képviselt bírói végrehajtási viszonyosság és ezzel összefüggésben az Igazságügyi Minisztérium és Horvát-Szlovánország között felmerült vitás kérdések rendezésére kiadandó kormánynyilatkozat ügye (ME).

[73] Tomašić: Temelji državna prava hrvatskoga kraljevstva.

[74] Pesti Hírlap, 1912, február 1., 1-3.

szlavón-dalmát miniszter lett a kabinetjében.^[75] Mellette 1892-ben Khuen-Héderváry gróf politikájának támogatására megnyerte a zágrábi jogászprofesszort, Josip Plivericet is, aki a horvát állami eszme kidolgozója és népszerűsítője, a horvát alkotmányjog alapjainak lefektetője volt.^[76] Tagadta az egységes magyar állameszmét, kiemelve, hogy a kiegyezési törvencikk alapján Magyarország és Horvátország reáluniót alkotnak.^[77] Pliveric csatlakozása Khuen-Héderváry politikájához szakadás-hoz vezetett a Nemzeti Párton belül, több neves, régi unionista (ún. ó-unionista) kilépett a pártból és a jogpártiakkal, valamint a magyar kormánnyal együttműködve próbálta – sikertelenül – megdönteni a bán hatalmát.^[78] A magyarbarát tömb ezzel a szakadással meggyengült, hiszen a pártban egyre erősebben érvényesültek Pliveric nézetei.^[79] Jóllehet ezentúl a horvát ellenzék Plivericet is „magyarónak” minősítette, de a professzor a magyar országgyűlés képviselőjeként állandó támadásoknak volt kitéve, főként a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt képviselői részéről. A vele szembeni vád az volt, hogy „25 évig a magyar állameszme ellen izgatott, tanított”.^[80] Khuen-Héderváry Károly azonban mindig megvédte „saját embereit”, így például 1904-ben a király személye körüli miniszteri minőségében is kiállt Pliveric mellett, mondván, hogy tudósként a horvát jogászprofesszornak a magyar állásponttól eltérő véleménye van, de ő azt nem akarja megkérdőjelezni.^[81] A hédervári gróf 1904-ben úgy nyilatkozott, hogy mindig és mindenhol (tehát Horvátországban is) magyarnak vallotta magát, de ez nem akadályozta őt abban, hogy a törvénnyel összhangban védje Horvátország érdekeit.^[82] Visszautasította azt a vádat is, mely szerint ő a bécsi udvar politikájának képviselője lenne, és mint ilyen, korlátozta volna a magyar nemzeti érdekek megvalósítását.

[75] MNL OL MJ K27 - 1910. 07. 20. (26. ülés) 45. Dr. Tomassich Miklós horvát-szlavón-dalmát bán lemondása (ME).

[76] A szlavóniai Új-Gradiskában 1847-ben született horvát jogász, politikus, egyetemi tanár, a Zágrábi Egyetem rektora (1892-93-ban). 1893 és 1906 között a Saborban a Nemzeti Párt képviselője, 1897 és 1905 között a magyar országgyűlés képviselője volt. Azt állította és tanította, hogy Horvátország Magyarországgal a reálunió viszonyában álló állam, amit a magyar országgyűlésben a képviselők élesen bíráltak. Az elméletét megvédte olyan neves nemzetközi tekintélyű jogászok előtt, mint például Georg Jellinek heidelbergi professzor, aki érveléseit részben elfogadva módosította a magyar-horvát állami közösségről kialakított véleményét. A Monarchia egyik legtekintélyesebb jogtudósával folytatott nyilvános polémián elért sikernek köszönhetően Plivericre nagy elismeréssel tekintettek, főként Horvátországban.

[77] Holjevac, 2008, 57-65.

[78] Bruchstücke eines Exposé über die politische Lage Croatiens im Oktober 1897. MOL. ME 1898-XVII-1685. Kivonatossan közli Kemény, 1956, 413-419., 618-622. Lásd Katus, 2010, 317-327.

[79] Pliveric: Beiträge zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte; Pliveric: Der kroatische Staat.

[80] KN, 1901-1906, XXVII. 1904 júl. 23. Komjáthy Béla és Kovácsévics István felszólalásai, gr. Khuen-Héderváry Károly uralkodó személye körüli miniszter válasza a horvát kérdés tárgyában az 1904. évi költségvetési vitában. 229-240. Lásd Kemény, 1966, 323.

[81] KN, 1901-1906, XXVII. k. 1904 júl. 23. Komjáthy Béla és Kovácsévics István felszólalásai, gr. Khuen-Héderváry Károly uralkodó személye körüli miniszter válasza a horvát kérdés tárgyában az 1904. évi költségvetési vitában, 229-240.

[82] KN, 1901-1906, XXVI. k. 1904 jún. 28. Gr. Khuen-Héderváry Károly beszéde a horvát kérdésről az 1904. évi költségvetési vitában, 110-114.

V. ZÁGRÁBBÓL „MENEKÜLVÉ A MINISZTERTANÁCSI SZÉKBE ÜLT”

Húsz évnyi bánása után Horvátország éppen olyan lángokban állt, mint amikor az egykori győri főispán odaérkezett.^[83] Az 1903. évi lázadás is a nyelv, a lobogó és a címer használatával kapcsolatban tört ki, mert a horvátok szerint Budapest kijátszotta a kiegyezési törvénycikk rendelkezéseit.^[84] A MÁV a vasúti hivatalokra magyar nyelvű feliratokat és zászlókat helyezett ki, ami tömegtüntetéseket eredményezett. A tüntetők megtámadták a magyar hivatalnokokat, kereskedőket, még a magyarul beszélő horvátországi zsidókat is. Válaszként a bán a csendőrség mellett a katonaságot is kirendelte a lázadás leverésére, vér is folyt, a börtönök megteltek. Az a hamis információ terjedt el, hogy a rögtönítélő bíróság húsz embert akasztatott fel retorzióként a magyar feliratok leszedése miatt, aminek nyomán Fiumében a hajókról leszedték a magyar lobogókat, Dalmáciában is magyarellenes és Khuen-Héderváry gróf elleni tüntetéseket szerveztek.^[85] Sőt, a pennsylvaniai Allegheny, Pittsburgh, továbbá az illinois-i Chicago városokban, valamint a transvali Prettoria, illetve Új-Zéland és Ausztrália területén is tüntettek, ahol nagyszámú horvát diszpóra élt.^[86]

A horvát (délsláv) historiográfia bő egy évszázada megkérdőjelezhetetlen nézetként vallja, hogy a horvát bán ennek láttán „megszökött Horvátországból”, illetve, hogy Ferenc József „mentette meg” azzal, hogy Budapestre helyezte át.^[87] A magyar miniszterelnöki kinevezés tehát a horvát történészek szerint nem továbblépés volt a gróf karrierjében, hanem csúfos kudarc.

Az 1902 októberre óta tartó obstrukciót Széll Kálmán kormánya nem tudta felszámolni a magyar országgyűlésben, erőszakot pedig nem kívánt alkalmazni, ezért Ferenc József már 1903 áprilisában két jelölttel számolt. Az egyik Kállay Béni volt, a másik pedig Khuen-Héderváry Károly. Egyikőjük sem élvezte azonban a magyar országgyűlés támogatását, emellett Kállay már legyengült egészségi állapota miatt (1903. július 13-án elhunyt) sem vállalta a felkérést. Melegen ajánlotta viszont Khuen-Héderváry grófot mint optimális jelöltet.^[88] A bán jelöléséről értesülve, az ellenzéki képviselők igyekeztek lejáratni Khuen-Héderváryt.^[89] Gabányi Miklós a képviselőház május 27-ei ülésén kérdéssel fordult a miniszterelnökhöz, miként és mikor számolják fel a horvátországi lázadást. Egyben felolvasta a magyar sajtóban megjelent írásokat arról, hogy Khuen-Héderváry gróf „folytatja a magyarellenes provokációkat a horvát képviselőivel”.^[90] Egy nappal

[83] Budapesti Napló, 1903/142. sz., 2.

[84] Polić, 1900, 14.

[85] Budapesti Napló, 1903/142. sz., 2.

[86] Dobrovšak: Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903-1904, 645.

[87] Perić, 2005, 663.

[88] Szeged és vidéke, 1903. május 5., 2.

[89] Pesti Hirlap, 1903. április 10., 3.

[90] KN, 1901. XVI. kötet; 1903. május 15–június 16. Ülésnapok 1901-280 280. Országos ülés 1903 május 27-én, szerdán, gróf Apponyi Albert elnöklete alatt, 185.

később a horvátországi rendbontásokról és a bán felelősségéről folytatott vitában pedig azt kérdezte a miniszterelnöktől, ki buzdítja lázadásra a horvátokat, és miért nem tudja a kormány megakadályozni Khuen-Héderváry gróftól abban, hogy saját tetszése szerint cselekedjen.^[91] A *Budapesti Hírlap* hazaárulással vádolta a bánt, akit a „bécsi udvar kedvencének” és a „horvát követelések szószólójának” nevezett.^[92] Azt írta a lap, hogy „közveszélyt” jelent Magyarország számára, mivel a magyar nemzet, a kormány és a Képviselőház fölött áll. A bán elutasította az országgyűlési vita során elhangzott vádat, mely szerint Ausztriából finanszírozzák a horvát lázadást, s kijelentette, hogy „a horvátországi rendbontások azonnal megszűnnek, amint Magyarországon véget vetnek az obstrukciónak”. Ebből Szatmári Mór arra a következtetésre jutott, hogy a magyar és a horvát kormány egyaránt a Függetlenségi Pártot teszi felelőssé a horvátországi lázadásért.^[93]

Június 17-én Khuen-Héderváry engedélyt kapott a sabor elnapolására, amit sokan a lázadás megfékezésére képtelen bán időnyerésére tett lépésként fogadtak.^[94] Valójában ekkor már Bécsben és Budapesten tárgyalások folytak a kormányfői kinevezés kapcsán. Három nappal később szivárgott ki a hír, hogy a horvát bán a miniszterelnöki megbízatás várományosa.^[95] Erről semmit sem tudva, a horvátországi sajtó hangoztatta, hogy a bán megszökött a „lángoló Horvátországból”, amit még rosszabb állapotban hagyott, mint amilyenben találta húsz évvel korábban.^[96] A horvát lapok írásait előszeretettel átvették a magyar sajtóorgánumok is, ezzel tovább formálva a jövődöbéli miniszterelnök negatív imázsát.^[97] Ott horvátellenes („magyarón”), itt magyarelles („gotterhaltista”) államférfiként tüntették fel.^[98]

Kinevezése akkor történt meg, amikor a kormányzó Szabadelvű Párton belül szakadás történt. Az uralkodó számára ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a párton belüli hatalmi harcok miatt Magyarországon nincs olyan személy, aki megszerezhetné a párt többségének támogatását, így Khuen-Héderváry Károly kinevezése mellett döntött. A horvát bán elfogadta a megbízatást, azt gondolván, hogy a magyarországi viszonyok között is majd gyorsan kiismeri magát éppúgy, mint hajdanán Horvátországban. Tévedett. Ignó Hugo (Veigelsberg Hugo) lejegyezte, hogy Budapesten anekdoták terjedtek arról, hogy az új miniszterelnök mennyire járatlan a magyar politikai életben, a társadalmi viszonyok, pártcso-

[91] KN, 1901. XVI. kötet; 273. országos ülés 1903 május 18-án, 61.

[92] Gratz, 1934, 405-406.

[93] KN, 1901. XVI. kötet; 288. Országos ülés 1903 június 9-én, 340-346.

[94] MNL OL MJ K27 - 1903. 06. 17. (25. ülés) 19. A horvát országgyűlés elnapolása (HSZDM).

[95] Egyetértés, 1903. június 20., 4.

[96] Heka, 2016a, 45. Vö. Heka, 2016c, 1068. Vö. 2016c, 57.

[97] Budapesti Napló, 1903/124. sz., 8. Vö. Budapesti Napló, 1903/124. sz., 5. Lásd még: Vásárhelyi Híradó, 1903/110. sz., 2.; Budapesti Napló, 1903/142. sz., 2.; Pesti Hírlap, 1903. május 26., 5.; Pesti Hírlap, 1903. június 4., 5-6.

[98] Lásd: Nagy, 2017, 28. Vö. Deák, 2017, 117-142.

portosulások és hatalmi harcok terén.^[99] Kállay Béni tanácsokkal látta el barátját, és felvilágosította a magyarországi politikai helyzetről, mert közismert volt, hogy a horvát bán erről csak annyit tud, amit a Casinóban hallott. Erről tanúskodik Barabás Béla felszólalása a Képviselőház 1903. július 1-i ülésén, amikor a kormányfőtől megkérdezte: „Mi képesítette arra, hogy Magyarország annyi kiváló férfiai közül, a kik benn élnek a parlamentben, a parlamenti levegőben, ismerik küzdelmünket, teljes ismeretével bírnak Magyarország közjogi állásának és magának a közjognak, hogy annyi kiváló férfiú közül a t. miniszterelnök ur, mint teljesen ismeretlen a viszonyokkal, mint úgyszólván idegen, (...) idekületik hozzánk az ország első méltóságának betöltésére.”^[100] Khuen-Héderváry gróf 1875 óta tagja volt a Nemzeti Casinónak. Horvát banként a Casino évkönyveiben zágrábi lakosként szerepel, akinek magyarországi lakcíme az Angol Királynő szálloda.^[101] Később a Győr megyei Hédervár lakosaként jegyeztette be magát, akinek budapesti lakcíme a IV. kerületi Szervita tér 10. alatti Teleki-ház (feleségének, Teleki Margitnak a családi háza).^[102] Ahogy 1894-ben, így az 1903. évi kinevezése kapcsán is tárgyalta Khuen-Héderváry a kormányzó párt és az ellenzék vezetőivel, mert az obstrukciót nem szándékozott erőszakkal letörni. Az új miniszterelnök felajánlotta, hogy a rendes évi újonclétszám és a költségvetés megszavazása fejében visszavonja az elődje bukását okozó hadseregfejlesztési törvényjavaslatot. Kossuth Ferenc, Komjáthy Béla és Justh Gyula biztosították arról, hogy tárgyalások útján létrejöhet közöttük a kompromisszum, ezért június 25-én értesítette a királyt, hogy élvezzi a magyar pártok támogatását. Erre a király kormányalakítással bízta meg. A Függetlenségi és 48-as Párt tagsága viszont elutasította a megállapodást, így a gróf helyzete nem volt reménytelen. Nem élvezte a kormánypárt teljes bizalmát, az ellenzékkel sem tudott kompromisszumra jutni, a sajtó, illetve a politikai pártélet résztvevői a magyar ügyekben tájékozatlannak tartották, a vele szembeni bizalmatlanságot pedig növelte az országgyűlésben és a sajtóban elterjedt granicsár megbélyegzés is. Ilyen körülmények közepette ült be a miniszterelnöki székbe június 27-én.^[103] Megtartotta a Széll-kabinet legtöbb miniszterét, és annak politikáját folytatta. Barátját, Nikola Tomašićot horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszternek nevezte ki, munkáját segítette Skerlecz János báró, a minisztertanács titkáráként.^[104] Legfőbb feladatának az alkotmányos élet helyreállítását és az obstrukció felszámolását tartotta.

[99] Ignotus, 1910.

[100] KN 1901. XVII. kötet; 1903. június 25–július 22. Ülésnapok. 296. országos ülés 1903 július 1-én, szerdán, 55.

[101] A Nemzeti Casino Évkönyve, 1895.

[102] A Nemzeti Casino Évkönyve, 1895; A Nemzeti Casino Évkönyve, 1908, 37.

[103] Soós, 2015, 603.

[104] MNL OL K 26-1904-III—3417. Széll Kálmán előterjesztése Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökké történő kinevezéséről, 1903. június 27.

VI. AZ ÚJ KORMÁNYFŐ FOGADTATÁSA A KÉPVISELŐHÁZBAN

Addig még nem tapasztalt módon, gróf Khuen-Héderváry miniszterelnök lemondását már a kormányfői szék elfoglalása és programjának bemutatása előtt kezdeményezték. Kinevezését követően, június 30-án jelent meg először ez a nézet a Képviselőházban, annak 295. ülésén. Ezen az ülésen Pichler Győző „szégyennek” nevezte Nikola Tomašić miniszteri kinevezését, tekintettel a korábbi horvát érzelmű képviselőházi beszédeire. A szélső baloldal horvát nyelven „Živio” („Éljen!”) felkiáltásokkal üdvözölte a kormányfőt, amivel azt akarta üzeni, hogy a magyar országgyűlésben a horvátok „vették át a hatalmat”. Az elhangzott bekiabálásokra reagálva, a ház elnöke felhívta a figyelmet, hogy a Képviselőházban csak a horvát képviselőknek van joguk horvát nyelven felszólalni. Az ezután keletkezett nagy zajban a jegyzőnek mégis sikerült felolvasni a királyi leiratot Khuen-Héderváry gróf báni méltóságából való felmentéséről és magyar miniszterelnöki kinevezéséről. Július 2-án az ülésteremben a kormányfő szemére hányták, hogy nem ismeri a magyar országgyűlés működését, mert „más iskolába járt” és a „horvát modellt” követi.^[105] Polónyi Géza megjegyezte, hogy a volt horvát bán Horvátországban támogatta azt az egyházpolitikát, amely teljesen eltérő a magyarországitól, és sehogyan sem nevezhető liberálisnak. Polónyi szerint a bán feladata volt népszerűsíteni a magyar nemzeti eszmét és „a magyar-horvát testvériséget”, de e téren nem járt sikerrel.^[106]

Július 6-án, a képviselőház 299. ülésén Lengyel Zoltán azzal vádolta Khuen-Héderváry grófot, hogy húsz évnyi bánága alatt, Zágráb és Bécs érdekeit szolgálva, bebörtönzésekkel, hóhérokkal és más módon gátolta a vallás-, a szó- és a gondolatszabadságot, az alkotmányos jogokat. Kiemelte, hogy a horvátok ezt már megtapasztalhatták, de ő nem szeretné, ha a miniszterelnök Magyarországon is ilyen eszközöket venne igénybe.^[107] Mivel szerinte a kormányfő nem a haza szülőtte, ezért nem a magyar, hanem az udvar érdekeit fogja képviselni. Erre utalt Nikola Tomašić miniszteri székbe ültetése, „aki pedig Pliverić iskolájában neveltetett”.^[108] Hozzátette, hogy nem rója fel a kormányfőnek, hogy érzelmileg Horvátországhoz kötődik, és „nem beszél jól a magyar nyelvet”, mert a kiegészítési törvénycikk szerint a parlamentben horvátul is beszélhet. Azonban sehogyan sem tudja elfogadni, hogy kormányfőként nem áll ki a magyar nyelv mellett, pedig, ha támogatná, akkor a hadseregben a horvát nyelvet is alkalmazni lehetne. „Inkább elfogadja, hogy ne beszéljenek horvátul, minthogy a magyar

[105] KN, 1901. XVII. kötet; 1903. június 25–július 22. Ülésnapok 1901-297 297. Országos ülés 1903. július 2-án, csütörtökön, 76.

[106] KN, 1901. XVII. kötet; 1903. június 25–július 22. Ülésnapok 1901-297 297. Országos ülés 1903. július 2-án, csütörtökön, 76.

[107] KN, 1901. XVII. kötet; 1903. június 25–július 22. Ülésnapok 1901-299. országos ülés 1903. július 6-án, hétfőn gróf Apponyi Albert elnöklete alatt, 90.

[108] KN, 1901. XVII. kötet; 1903. június 25–július 22. Ülésnapok 1901-299. országos ülés 1903. július 6-án, hétfőn gróf Apponyi Albert elnöklete alatt, 90.

nyelvet kelljen hallgatnia.”^[109] Mindezeket a vádaskodásokat már két évtizeden keresztül hallhatta Khuen-Héderváry Zágrábban, csak hogy ott a horvát nyelv és érdekek eltiprásával vádolták a magyar állami eszme érvényesítése érdekében. Khuen-Héderváry Károly németül, horvátul és magyarul beszélt anyanyelvi szinten, emellett latinul és vélhetően franciául is, ami az akkori diplomáciai nyelv volt. Elképzelhetőnek tartjuk azonban, hogy más szlavóniai magyarokhoz hasonlóan esetleg tájszólás volt érezhető beszédében.

Több képviselőházi felszólaló báni sikereit kérdőjelezte meg (pedig ő azokra élete végéig büszke volt), valamint azt, „hogyan kerülhet valaki a báni székből a kormányfői méltóságba”. Ez utóbbi megjegyzést a ház elnöke, Apponyi Albert gróf sem tartotta méltányosnak, ezért Khuen-Héderváry gróf segítségére sietett, jollehet egyébként nem áptak barátságot.^[110]

Megbízatásának első hónapját követően Papp Zoltán (az obstrukció egyik vezetője) a június 29-ei képviselőházi ülésen azzal vádolta meg, hogy az előző napon tízezer korona pénzüsszeggel próbálták őt megvesztegetni, azért, hogy az obstrukció felszámolására irányuló vitában ne szólaljon fel, ezzel segítve a kormányt.^[111] Az ellenzék követelte Khuen-Héderváry azonnali távozását a kormány éléről, és arra számított, hogy a kormányfő megszégyenítve elhagyja a termet és lemond tisztségéről.^[112] Csak hogy a volt bán a horvát sátorban nem egyszer volt hasonlóan forró helyzetben, és akkor sem vonult vissza. A hosszú vita során a miniszterelnök is támogatta a képviselőház által felállított parlamenti vizsgálóbizottság munkáját.^[113] Papp Zoltán, Nessi Pál és Lovász Márton ez ügyben a rendőrségen is feljelentést tett megvesztegetés címén.^[114] A szálak gróf Szapáry László fiumei kormányzó felé vezettek, aki lemondott tisztségéről.^[115] Az ellenzék kitartóan a kormányfő távozását követelte, amit Khuen-Héderváry gróf elutasított.^[116] Az ügy lezárásáig az országgyűlés nem ülésezett, az ellenzék az egész nyár folyamán napirenden tartotta a botrányt. A sajtó hasábjain hirdették, hogy magát a megvesztegetés „intézményét” is „Horvátországból hozták” a volt bán és hívei, mintha Magyarországon a korrupció teljesen ismeretlen jelenség lett volna.^[117] I. Ferenc József augusztus 6-án magához hívatta a miniszterelnököt, aki elutazott Bad Ischlbe és felajánlotta lemondását.^[118] A király azt másnap elfogadta, mire a miniszterelnök sürgönnyel augusztus 8-ára 17 órai kezdéssel

[109] KN, 1901. XVII. kötet; 1903. június 25–július 22. Ülésnapok 1901-299. országos ülés 1903 július 6-án, hétfőn 92.

[110] MNL OL K 2-1901-1906 XVII. köt. 784. cs. 429. Apponyi Albert beszéde. 1903. július 22.

[111] KN, 1901-1905. XVIII. köt. 319. országos ülés. 1903. július 29. 90.

[112] Vasárnapi Ujság, 1903/31. sz., 516.

[113] Vasárnapi Ujság, 1903/31. sz., 516.

[114] Ferdinándy, 1903, 422-433.

[115] Hegedüs, 1941, 261.

[116] Cieger, 2005.

[117] Ld. Cieger, 2011.

[118] MNL OL K 26-1904-III-3417. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök lemondásának előterjesztése, 1904. augusztus 6.

összehívta a minisztertanács ülését. Azon a kormánytagok aláírták a lemondást, kivéve a távol maradt Wlassics Gyulát.^[119] Az augusztus 10-re összehívott képviselőházi vitában a kormány lemondását azzal indokolta, hogy nem képes biztosítani az országgyűlés és az ország zavartalan működését s a költségvetés elfogadását.^[120] Ferenc József hivatalosan augusztus 13-án fogadta el a kormány lemondását, amely két nappal később megjelent a *Budapesti Közlönyben* is.^[121] Az új kormány megalakításáig Khuen-Héderváry gróf irányította a minisztertanács munkáját. Ezen minőségében meghívta Ferenc Józsefet a Szent István-ünnepre. Ennek köszönhetően vett a király első ízben részt az augusztus 20-ai emléknapon. Ez alkalmat nyújtott arra, hogy tárgyaljon az itteni politikai szereplőkkel.

A képviselőház által kiküldött vizsgálóbizottság augusztus 26-án közölte a jelentését, amely szerint a miniszterelnök nem vett részt a megvesztegetésben, sőt nem is tudott róla, így semmilyen felelősség nem terheli.^[122] Időközben a lemondott miniszterelnök előbb Lukács Lászlót, majd Andrássy grófot ajánlotta utódjaként. Ez utóbbi azonban tisztában volt azzal, hogy Apponyi gróf és Werkerle Sándor részvétele nélkül nem lehet stabil magyar kormányt alkotni.^[123] Khuen-Héderváry felajánlotta segítségét, még azt is, hogy Andrássy leendő kabinetjében király körüli miniszter legyen. Azonban Apponyi és Werkerle hajthatlanok voltak, visszautasították a felkérést, így szeptember 14-én Andrássy gróf visszaadta a megbízatást. A király ismét Khuen-Héderváry grófot jelölte kormányfőnek. Mielőtt szeptember 22-én sor került volna az újabb kinevezésére, Khuen-Héderváry számára újabb kellemetlen hír érkezett: I. Ferenc József szeptember 16-án, a galíciai Chlopyban hadparancsot adott ki, amelyben a hadsereg egységének és közösségének fontosságát emelte ki.^[124] A magyar politikai elit számára az üzenet egyértelmű volt, a király elzárkózik mindennemű katonai reformoktól.^[125] A hadparancs nagy vihart kavart hazánkban, az ellenzék a kialakult helyzetben újabb lehetőséget látott a kormány megbuktatására.

Huszonnyolc ellenzéki képviselő indítványára, szeptember 29-én megkezdődött a Képviselőház rendkívüli ülése. A korábbi szemrehányások tömkelege mellett a hédervári grófot lehetetlen helyzetbe hozta Ernst Körber osztrák miniszterelnök egy nappal korábban tartott beszéde. Körber ugyanis a bécsi Reichsratban azt állította, hogy Magyarország nem kaphat semmilyen katonai engedményt a királytól, mert bármilyen változás a kiegyezési törvénycikk mó-

[119] MNL OL K 27.1903. augusztus 8./1. A kormány lemondása.

[120] KN, 1901-1905. 321. országos ülés. XVIII. köt. 1903. augusztus 10. 138.

[121] Soós, 2015, 578. [10].

[122] KI, 1901. XXIX. kötet; 413-433. sz. Irományszámok 1901-421. 421. szám. A képviselőház által kiküldött vizsgáló-bizottság jelentése, a háznak tudomására hozott politikai vesztegetések ügyében.; KI, 1901-1906. 1901. XXXV. kötet; CXV-CXXXI. sz. Irományszámok 1901-660. A képviselőház mentelmi bizottságának jelentése, a gróf Khuen-Héderváry Károly országgyűlési képviselő terhére bejelentett mentelmi jogsértés ügyében, 640-680.

[123] Soós, 2015, 579.

[124] Soós, 2010, 206-207.

[125] A teljes magyar nyelvű fordítást lásd: Huszadik Század: A Chlopy-i hadparancs.

dosítását jelentené. Az pedig nem kivitelezhető Ausztria törvényhozó testületének beleegyezése nélkül. A magyar ellenzék éles elhatárolódást követelt Khuen-Héderváry gróftól, aki ekkor szembesült azzal, hogy csapdába esett: vagy a királyi akarattal kell szembeszegülnie, vagy a magyar országgyűlés bizalmát fogja elveszíteni. Beszédében enyhíteni próbálta az osztrák kormányfő állításainak élet, de az elmondottak csupán tizenöt képviselő számára voltak elfogadhatók. Az elnök által elrendelt szavazásnál a kormányfő párttársai java része is ellene fordult, így bekövetkezett a bukása.^[126] A miniszterelnök újabb kudarcát a szabadelvűek egyik csoportja szerint Apponyi házelnök idézte elő, mert szavazásra bocsátotta Kossuth Ferenc bizalmatlansági indítványát, pedig rendkívüli ülésen erre nem lett volna mód. Khuen-Héderváry érezhette, hogy Apponyi gróf állhatott az ügy hátterében, de neki jobban fájt az, hogy sem Bécs, sem Budapest támogatását nem élvezzi, sőt a bécsi magyar körök is elpártoltak tőle. Thallóczy Lajos megjegyzi, hogy báró König Károly, a császári és királyi kabinetiroda magyar ügyeinek osztályfőnöke a miniszterelnök hibájának tartotta a történeteket, mert egyáltalán nem lett volna köteles reagálni Körber szónoklatára, emellett szerinte Apponyi gróf tettére az ülés elnapolásával kellett volna válaszolni.^[127]

A családott kormányfő sürgönnyel értesítette a királyt, hogy ismét visszalép. Október 6-án I. Ferenc József elfogadta a lemondását, de arra kérte, hogy az új kormány megalakulásáig a halaszthatatlan feladatokat lássa el. Khuen-Héderváry gróf aktívan vett részt az utód keresésében, és a királlyal folytatott beszélgetések során Lukács László és Tisza István merült fel jelöltként. Lukács azonban nem tudott megállapodni az ellenzékkel, Khuen-Héderváry október 25-én értesítette Tisza Istvánt a király döntéséről, miszerint az obstrukciót erőszakkal kell felszámolni, az egyre népszerűbb Apponyi szerepét pedig a minimálisra csökkenteni.^[128] Tisza még aznap megkapta a királytól a miniszterelnöki megbízatását, így megkezdhette a kormányalakítási tárgyalásokat.^[129] Az új miniszterelnök november 3-án vette át az ország irányítását, így lezárult Khuen-Héderváry gróf rövid, botrányokkal, bizalmatlansággal, vádaskodásokkal terhelt első miniszterelnökségi megbízatása.^[130] Utolsó kormányfői tette a Tisza István kinevezésére vonatkozó felterjesztés volt, melyet személyesen vitt el Bécsbe.^[131] Az új kormány bemutatását megelőzően gróf Apponyi lemondott a házelnöki tisztről, amit az ellenzék újabb obstrukcióra használt fel. Ennek ellenére a szabadelvű képviselők előtt november 6-án megtörtént a program bemutatása.^[132]

[126] KN, 1901-1905. XVII. köt. 323. országos ülés. 1903. szeptember 29., 190.

[127] Soós, 2015, 575.

[128] Soós (szerk.), 2018, 56.

[129] Soós (szerk.), 2018, 85.; Soós, 2015, 588.

[130] OL K26 1903-III-4462. Gróf Tisza István miniszterelnökké történő kinevezése, 1903. nov. 3. A kormány tagjainak kinevezése is ezen a jelzeten található. Vö. Budapesti Közlöny, 1903. nov. 4.

[131] OL Miniszterelnökség iratai K26 -1903-III-4462. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök felterjesztése Tisza István miniszterelnökké történt kinevezése ügyében, 1903. okt. 31.

[132] KN, 1901-1904. XIX. kötet. 329 országos ülés 1903 november 6-án, pénteken, 296.

VII. KHUEN-HÉDERVÁRY MÁSODIK KORMÁNYZÁSA

A koalíciós kormány idején (1906-1910) Khuen-Héderváry gróf visszavonultan élt a hédervári birtokán, ahol nagy kertjének, tizenötezer kötetes könyvtárának és a több tízezer érméből álló gyűjteményének rendezésével foglalkozott.^[133] 1909 májusában levélben értesítette Tomašić barátját, hogy ismét a hatalomátvétel jelöltjei között van, és „csatlakozik a csatához”.^[134] Nem kételkedett abban, hogy a kormány megbukik, csak azt várta, hogy legalább őszig talpon maradjon. Ez esetben az új minisztertanácsot novemberben neveznék ki, és ezzel a választásokat már csak 1910-ben kellene megtartani. A horvát barátjának azt is írta, hogy a magyar országgyűlés nem osztható fel a költségvetés elfogadása előtt. Abból, ahogy Tomašićnak magyarázza a számításba veendő problémákat, az következik, hogy a kormányfői jelölésre várva már a megoldandó feladatok forgatókönyve is körvonalazódott a fejében. Örömmel tudatta barátjával, hogy Magyarországon az események az általa és Lukács László által kimunkált „program és recept szerint” alakulnak. Ennek esszenciája, hogy minden lehetőséget ki kell használni a koalíció hatalmon tartására, és „amikor minden embernek elege lesz ebből, akkor eljön az ideje a korona energikusabb intézkedéseinek”.^[135] Szeptemberben beszámolt arról is, hogy Alois von Lexa Aehrenthal báró, közös külügyminiszter 1909. szeptember 9-én kelt levelében utasította arra, hogy ideiglenesen (1910 márciusáig) vegye át a magyar kormány vezetését. Valóban minden a fenti forgatókönyv szerint történt. Wekerle Sándor 1909. szeptember 28-án lemondott, de a király nem novemberben, hanem csak 1910. január 11-én nevezte ki az új miniszterelnököt.^[136] Khuen-Héderváry grófnak adott megbízatást az új kormány összeállítására, majd január 17-én megerősítette a kabinetjét.^[137] A régi-új kormányfő magának hagyta meg a belügyminiszteri, a király személye körüli miniszteri és a horvát-szlávón-dalmát miniszteri tárcát.^[138] Habár a kormányfő Zichy János gróft szeretne volna megnyerni vallás- és közoktatásügyi miniszternek, a tárca elfogadása nem történt zökkenőmentesen.^[139] Ezért kénytelen volt Székely Ferenc igazságügyi miniszterre ideiglenesen átruházni a nevezett tárcát is. Ezzel viszont magára haragította a Néppártot, mivel eltért attól a szokástól, hogy a vallási és oktatási miniszter katolikus vallású legyen, Székely Ferenc pedig unitárius volt.^[140] A Néppárt azonnal ülést tartott, és bejelentette,

[133] Vasárnapi Ujság, 1903/26, 423.

[134] Karaula, 2024, 87. levél (1909. május 17).

[135] Karaula, 2024, 87. levél (1909. május 17).

[136] KI, 1906. XXXVI. kötet; 1207-1215., CLXXXI-CLXXXVI sz. CLXXXI. szám. Királyi leirat Wekerle Sándor miniszterelnöknek ez állásától való felmentése és Khuen-Héderváry Károly grófnak miniszterelnökké történt kinevezetése tárgyában, 644.

[137] Friss Ujság, 1910. január 18., 2.

[138] KN 1906. XXVI. k. 1909-465. 1909. december 17-én, pénteken, 20.

[139] Határszéli Ujság, 1910/3. sz., 6.

[140] Zalamegye, 1910/3. sz., 2.

hogy ellenzékben lesz, mert Khuen kormányában a régi liberálisok visszatérését látja. Végül március 1-jén Zichy gróf mégis elvállalta a minisztérium vezetését.^[141] A szociáldemokraták a kormány ellen voltak, és az általános választójog megszerzése érdekében azonnal tüntetésekre hívták szimpatizánsaikat.^[142] A tüntetéseket valóban megtartották februárban, majd a tüntetők a Justh-féle párt székházához mentek, kifejezve szimpátiájukat a párttal szemben.^[143] Az új kormány ellehetetlenítése érdekében Justh Gyula és Kossuth Ferenc pártja hajlandóak voltak ismét tárgyalni az együttműködésről, de a Polónyi Géza közvetítésével folytatott tárgyalások nem jártak sikerrel.^[144] Ezután a Függetlenségi Párt családottan vállalta az ellenzéki szerepet, és Khuen-Hédervárynak még a horvát Jogpártnál is elszántabb ellenségeivé váltak.^[145] A bécsi lapok szerint Khuen-Héderváry hibázott, mert „minden pártot megsértett” (Die Zeit), illetve, mert az egyetlen szövetségese Tisza gróf maradt, aki „túl sok csatát veszített” a magyar politikai életben (Reichspost).^[146]

Khuen-Héderváry gróf tehát magára vállalta a kormány vezetését, habár tisztában lehetett azzal, hogy ennek milyen fogadtatása lesz a Képviselőházban. A lapok vezércikkírói is emiatt értetlenségüket fejezték ki, miért vállalja egy „független úr, gazdag ember és családapa” azt, hogy „Budapesten a fanatizált tömeg-gyűlölet tengere zúduljon az ő személyében az új magyar miniszterelnökre”.^[147] A „Bajai Hírlap” megjegyzi, hogy ez a vállalkozása „nagy népszerűtlenséget” kelt, „sőt személyes inzultusokra” is számíthat a kinevezett kormányfő, ezért a döntése mögött „mélységes oknak” kell lennie. Véleménye szerint a korábbi miniszterelnök nemes szándéka az, hogy „legalább a papiralkotmányát óvja meg ennek az országnak”. Nem kételkedik abban, hogy célja megvédeni az országot a katonai diktatúra és az abszolútizmus bevezetésétől, hogy azok helyett Magyarországnak „polgári kormánya legyen”. A fentiek miatt a szerző megértő a volt horvát bán döntésével, úgy tartja, hogy az idő múlásával lehet majd az elhatározást értékelni, de semmi kétség sincs afelől, hogy „még senki nem indult kevesebb eséllyel a népszerűség útjára, mint Khuen-Héderváry. Amikor ő a budai miniszterelnöki palota kapuján belép, tudnia kell, számot kell vetnie azzal, hogy a nevét nem igen fogják majd éljenezni, személyét nem dicséri majd dalban a nép és legendák alig szövődnek a vállalkozása köré.”^[148] A bajai vezércikkíró talán átérezte a hédervári gróf helyzetét és védelmében hozzátette: „Amikor a legindulatosabb támadások érték, mikor minden bokorból csak úgy rikoltozták feléje a hazaárulás vádját, akkor, valami csudálatos szomorúsággal a hangjában,

[141] Az Ujság, 1910. január 16., 3.

[142] Friss Ujság, 1910. január 18., 2.

[143] Felsőmagyarország, 1910. február 18., 3.

[144] Az Ujság, 1910. január 16., 4.

[145] Magyarország, 1910. január 18., 1-2.

[146] Az Ujság, 1910. január 16., 4. Vö. Az Ujság, 1910. január 16., 3.

[147] Bajai Hírlap, 1910/3. sz., 1.

[148] Bajai Hírlap, 1910/3. sz., 1.

igy szólt a képviselőházban ez a Khuen Héderváry: »Higyjük el egymásról, hogy szeretjük a hazát s ne akarjuk a széthúzást magyar és magyar között azzal is fokozni, hogy osztályozzuk a hazafiakat. « Aki így beszél, az nem lehet csak bécsi érdek szolgája, mert szavából az egységes magyar faj szeretete árad felénk». [149] Más megyei lapok is megértőek voltak a kormányfővel szemben azért, mert a nép „éhezett” már a megbékélésre. A „Somogyvár” nevű lap kiemelte, hogy a király „ötödször fejezte ki teljes bizalmát” a szlavóniai grófnak, ami nagyon fontos azokban az időkben, amikor az uralkodó megtagadta a bizalmat a legtekintélyesebb magyar pártvezetőktől. [150] Csakhogy a Képviselőházban nem így értékelték a kinevezett miniszterelnököt és programját. [151]

A miniszterelnök január 24-én mutatta be kabinetjét a Képviselőházban. [152] A jól értesült „Magyarország” nevű lap még a kormány bemutatása előtt közölte, hogy a kormányfő felkészült arra a lehetőségre is, miszerint az ellenzék megakadályozza kabinetjének bemutatását a Képviselőházban. Ekkor arra a Főrendi Házban kerülhetett volna sor. Azonban várható volt az is, hogy az ellenzékiek obstrukcióval próbálják megakadályozni a kormány munkáját. Erre az esetre előbb a Képviselőház ülésének elhalasztására, majd később (március közepén vagy végén) a parlament feloszlatására és új választások kírására kerülne sor. [153] Az új (régi) miniszterelnök már januárban úgy ítélte meg, hogy az új választásokon a leendő pártja legalább relatív győzelmet aratna és az ország legerősebb politikai tényezővé válhatna. A függetlenségek pedig biztosak voltak a saját győzelmükben. Mindkét félnek megvolt így a koncepciója az események ideális lefolyására, amelynek következményeit vállalták is. Amikor január 24-én a miniszterelnök a képviselőházi terembe lépett, szidalmak és kiabálások fogadták, az ellenzék követelte, hogy hagyja el a termet (akárcsak hajdanán Zágrábban, itt is „Abzug!” - kiáltásokkal történt mindez). A kormányfő persze nem lepődött meg ettől a fogadtatástól, mert a teremben olyanok ültek, akik heves ellenzői voltak kompromisszumos politikájának. Amikor végre szóhoz jutott, ismertette álláspontját az államjogi kérdésekről, ami ugyanolyan heves ellenállást és viharos reakciókat váltott ki a képviselők részéről, mint egykor a horvát parlamentben. Akkor Zágrábban azt kiabálták felé, hogy Magyarország kizsákmányolja Horvátországot, most meg azt „vágták a fejéhez”, hogy Ausztria kirabolja Magyarországot. Körülbelül húsz éve azért támadták, mert Horvátország sokkal többet fizet be a Magyarországgal közös költségvetésbe, mint kellene, most pedig leplezetlen keserűséggel mutattak rá a magyarok, hogy ők túl sokat fizetnek Ausztriának. A fejére zúduló kritika sem akadályozta meg azonban, hogy kitarson politikai meggyőződése mellett, amely mellett az országgyűlésben is kiállt. Képviselőházi megnyitó beszédében szorgalmazta a gazdaságfejlesztést, a közigazgatási refor-

[149] Bajai Hirlap, 1910/3. sz., 1.

[150] Somogyvár, 1910. január 16, 1-2.

[151] Magyarország, 1910. január 18., 3.

[152] KN 1906. XXVI. k. 1909-471. 1910 január 24-én, hétfőn, 82.

[153] Magyarország, 1910. január 18., 4.

mot, a nemzetiségi és szociálpolitikai kérdések megoldását, a vallási egyenjogúságot, a gyülekezési jogot, valamint a tudomány szabadságát és az állami iskolahálózat bővítését. Kiemelte mindenekelőtt a megbékélés szükségességét mint prioritást, mert a belső béke előfeltétele a jólétnek.

Mivel a koalíciós pártok nem támogatták a programját, az új kormány azonnal kéthavi indennitást kért. Az ellenzék azonban igyekezett ellehetetleníteni a hatalomátvételét. Justh Gyula, a Függetlenségi és 48-as Párt vezetője azonnal bizalmi szavazást kért a miniszterelnökkel és kabinetjével szemben. Egyhetes vita után a Képviselőház pénteken, január 28-án elfogadta Kossuth Ferenc javaslatát, és kinyilvánította bizalmatlanságát a miniszterelnökkel szemben. Ezt követően Khuen-Héderváry gróf szót kért, és közölte a képviselőkkel, hogy a bizalmatlanság megszavazása új helyzetet teremtett. A kormánynak ugyanis két alternatívája van: vagy lemond, vagy elnapolja az országgyűlést. Tekintettel arra, hogy erről önállóan nem dönthetett, ezért a király felhatalmazása alapján felkérte a Ház elnökét, hogy a jegyző olvassa fel a királyi leiratot. Erre azonnal sor került. Az 1910. január 20-ai keltezésű leirat szerint I. Ferenc József a minisztertanács javaslatára két hónappal, azaz 1910. március 24-ig elnapolja a Képviselőház munkáját.^[154] A parlamenti többség nemtetszését fejezte ki a királyi döntéssel szemben, de ennek ellenére a Képviselőház beszüntette a munkáját. Újabb ülésre március 21-én került sor.^[155]

1. Fizikai támadás a miniszterelnök ellen a képviselőházban

A március 21-ei képviselőházi ülésen a kormány teljes összetételében megjelent. Az ülés elején a miniszterelnök felkérte a Képviselőház elnökét, hogy olvassa fel a királyi leiratot. Abban az uralkodó a „felmerült akadályok miatt” berekesztette az 1906. május 19-én megalakult Képviselőházat.^[156] Ez a fordulat elégedetlenséget váltott ki a baloldal soraiban, amelynek legfőbb kiváltója gróf Batthyány Tivadar volt. Heves beszédében a miniszterelnököt okolta a Képviselőház feloszlásáért és az ebből adódó helyzetért, arra hivatkozva, hogy az alkotmányellenes és törvénytelen, mert a törvényi rendelkezések tiltják a parlament feloszlását ex-lex állapot idején.^[157] Kossuth Ferenc és más képviselőtársai szintén azt vallották, hogy a Képviselőház nem osztható fel a jövő évi költségvetés elfogadása előtt. Ezután a kormányfő adott „grammatikai” értelmezést a törvényi rendelkezésről, ami nagy felháborodást keltett. A nagy zaj és a kiala-

[154] KI CLXXXII. szám. Királyi leirat az 1906. május hó 19-ére összehívott országgyűlés üléseinek 1910. január 28-tól 1910. március 24-ig való elnapolásáról, 645.

[155] KI CLXXXIII. szám. Királyi leirat az 1906. május hó 19-ére összehívott országgyűlés 1910. január 28-án elnapolt üléseinek 1910. március 21-ére való egybehívásáról, 646.

[156] KI OLXXXIV. szám. Királyi leirat az 1906/1911-iki országgyűlésnek 1910. március 22-én leendő ünnepélyes berekesztéséről. V. ö. KN 476. országos ülés 1910. március 21-én, hétfőn, 198.

[157] KN 476. országos ülés 1910. március 21-én, hétfőn, 200.

különböző lévők dulakodás miatt a Ház elnöke szünetet rendelt el. Még a szünet elrendelése előtt a miniszterelnök közelebb ment ahhoz a helyhez, ahol a gyorsírók ültek, hogy lediktálja nekik a parlamenti beszédét, mivel annak elmondását a bekiabálások lehetetlenné tették. Amikor az ellenzéki képviselők látták, hogy a kormányfő elhagyja a helyét, többen feléje rohantak, majd dühösen könyvekkel, iratkötegekkel, fém tintatartókkal dobálták a közelben ülő miniszterelnököt és az agrárminisztert.^[158] Több tárgy is eltalálta a két politikust, akik vérző sérüléseket szenvedtek az arcukon. Ezen nyolc napon túl gyógyuló sérülések okozása a Btk. szerint súlyos testi sértésnek minősültek.^[159]

Ennek a komoly incidensnek a törvénytudományi epilógusa jóval később következett be. A tárgyalására 1913. április 4-én került sor a Budapesti Királyi Büntető Törvényszéken. A tényállás szerint amikor Khuen-Héderváry gróf miniszterelnök az országgyűlésben bejelentette a Ház feloszlását, akkor az ellenzék vezetői, gróf Batthyány Tivadar, Kossuth Ferenc és Rakovszky István egymás után tiltakoztak ez ellen annak törvénytelenységére hivatkozva. Ennek következtében a kormányfő felállt, hogy megmagyarázza a döntést, az ellenzéki képviselők azonban nem engedték szóhoz jutni. Ezután a miniszterelnök odalépett a gyorsírók asztalához, hogy megörökíthessék szavait, mire a Justh-párti képviselők a Képviselőház közepére rohantak, és a kormányfőt dobálni kezdték könyvekkel, tintatartókkal, töltőtolltartókkal, aktacsomókkal és más nehéz tárgyakkal, amelyeket a miniszteri asztalon találtak.^[160] „Egyik-másik löveg a miniszterelnök fejét érte s akkora sebet ütött rajta, hogy arcát elborította a vér. Valami tompa kemény tárgy Serényi Béla gróf földművelésügyi minisztert is érte a jobb szeme alatt s szintén jelentékeny sebet ejtett rajta.”^[161]

Az eljárást a királyi ügyészség indította meg a sértett miniszterelnök feljelentésére, Zakariás János, Markos Gyula, Hoffmann Ottó, ifjabb Madarász József és Beck Lajos ellen a hatóság elleni erőszak büntette és súlyos testi sértés vétsége miatt. A pert nagy érdeklődés övezte politikai háttere miatt. A vádlottak ugyanis 1910-ben országgyűlési képviselők voltak. A bíróság álláspontja szerint Khuen-Héderváry gróf a gyorsírók előtt diktálva a beszédét, nem fejtett ki olyan hatósági tevékenységet, amely miatt a vádlottakat a hatóság elleni erőszak büntette miatt lehetne elítélni. Ezért a bíróság csak három vádlott esetén állapított meg bűnösséget a Btk. 301. §-ába ütköző súlyos testi sértés vétsége miatt: Zakariás Jánost egy hónapi fogház és ötszáz korona, Beck Lajost és Hoffmann Ottót tizenöt-tizenöt napi fogház és háromszáz-háromszáz korona pénzbüntetésre ítélte.^[162]

[158] KN 476. országos ülés 1910. márczius 21-én, hétfőn, 203.

[159] Az Ujság, 1914. március 28., 16.

[160] Délmagyarország, 1913/78. sz., 3.

[161] Délmagyarország, 1913/79. sz., 5.

[162] Délmagyarország, 1913/81. sz., 2.

2. A kormányzó nemzeti munkapárt élén

A kiváló szervező hírében álló miniszterelnök, valamint Tisza István gróf és még jónéhány korábbi szabadelvű párttársa 1910. február 19-én létrehozta a Nemzeti Munkapártot.^[163] A király 1910. június 1. és 10. közötti időpontra kiírta a választásokat a korábbi választási törvények szabályai szerint.^[164] A Munkapárt elsöprő győzelmet aratott, 256 mandátumot (61,98%) szerezve. Jóllehet a képviselőket ötéves mandátumra választották meg, mégis, az I. világháború kitörése miatt *Az országgyűlés tartamának kivételes meghosszabbításáról szóló 1915. évi IV. törvény* nyolc évre hosszabbította a képviselők mandátumát, így ez volt az utolsó országgyűlési választás az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása idején.^[165]

Khuen-Héderváry második kormányzása idején már érett államférfiként vezette az országot. A Képviselőház június 23-án alakult meg,^[166] amelyben a kormánypárt nagy többséggel rendelkezett. Az ellenzék továbbra is azzal vádolta a miniszterelnököt, hogy osztrákbarát politikát folytat, a miniszterelnök pedig „bécsi küldönc”.^[167] Az 1910. január 17-től 1912. április 22-ig tartó megbízatása során a legnagyobb vívmánya a polgári perrendtartásáról (Pp.) szóló 1911. évi I. törvénycikk országgyűlési elfogadtatása volt.^[168] A Pp. kidolgozása Plósz Sándor akadémikus munkája volt, aki törvényjavaslatát 1910. november 16-án mutatta be az országgyűlésben.^[169] A „Plósz Pp.-jének” nevezett törvényt 1911. január 8-án szentesítette a király, majd egy héttel később hirdették ki.^[170]

A miniszterelnök másik fő célja a véderőreform keresztülvitele volt, amiért minden erejével küzdött.^[171] Tekintettel az előtte álló számos nehézségre, valamint a miniszterelnöki posztról való meglehetősen hirtelen távozására, ezt a törvényt nem fogadták el kormányfői megbízatása idején, habár annak alapjait ő készítette elő.^[172] Ezt élete végéig bánta és legnagyobb kudarcának tartotta, hogy nem tudta személyesen végrehajtani a véderőreformot.

A véderőtörvényjavaslatot 1911. május 23-án nyújtotta be a honvédelmi miniszter, amiről a Képviselőház 1911. július 17-től 1912. június 4-ig tárgyalt. Az

[163] Heka, 2023b, 159.

[164] Budapesti Közlöny, 1910/106. sz. 1.

[165] Dobszay – Estók – Salamon, 1998, 102.

[166] Dobszay – Estók – Salamon, 1998, 102.

[167] KN, 1910. I. kötet; 1910. június 23–augusztus 6. Ülésnapok 1910–10. 14. országos ülés 1910. július 15-én, pénteken, 188.

[168] 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról

[169] KN 1910-36. 1910 november 16-án, szerdán. A polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslat tárgyalása, 68-72.

[170] Antal, 2013, 9-20.

[171] Világ, 1911. július 7., 3.

[172] Pesti Hirlap, 1912. március 8., 3.

obstrukció miatt az általános vita 1912. február 15-éig tartott.^[173] A törvény elfogadása viszont már a kormányfő lemondása (1912. április 12-én) után történt. Ennek előzménye az volt, hogy Khuen-Héderváry gróf az ellenzéki obstrukciót az ellenzék kifárasztásával próbálta megoldani, de ebben nem járt sikerrel.^[174] Az ellenzéki vezetőkkel folytatott tárgyalásai sikertelenek maradtak, és mivel erőszakot nem kívánt alkalmazni, így erre nem volt megoldása.^[175] 1912. március 6-án mondott le, talán abban bízva, hogy az uralkodó bizalmát továbbra is élvezni fogja.^[176] A király azonban elfogadta a lemondását.^[177] A Munkapárton belül továbbra is abban bíztak, hogy ismét ő kapja majd a megbízatást a kormányalakításra.^[178] Végleges lemondására április 17-én került sor, amit másnap tudatott a Képviselőházban.^[179]

Ezután is fontos tényező maradt: a kormányzó Munkapárt elnökeként (1913-1918.), illetve Balkán-szakértőként, akivel a miniszterelnök, Tisza István minden fontos kérdést megvitatott. Haláláig politikus maradt, így élete utolsó éveiben Budapest IV. kerületi képviselője (1910-1918), valamint a Magyar Jelzálogbank elnöke volt. Az I. világháború idején a Kárpát Bizottság elnökeként kezdeményezte a katonasírok rendezési mozgalmát (1914–1918). Államférfiúi pályafutása befejezése után, 1915. május 6-án a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották.^[180] Ebben az időszakban már „csak” országgyűlési képviselő volt, azonban pártelnökként komoly befolyást gyakorolhatott a parlament működésére is. I. Ferenc József halálát követően a Képviselőház elnöke, a Képviselőház alelnökei, a kormány tagjai és a pártok vezetői: gróf Khuen-Héderváry Károly, gróf Apponyi Albert, gróf Andrássy Gyula, gróf Zichy Aladár, gróf Batthyány Tivadar értekezletet tartottak, amelyen a Képviselőház további működéséről és a legközelebbi teendőkről tanácskoztak.^[181] Abban állapodtak meg, hogy a Képviselőházban két hónapig tartó gyászt fognak elrendelni, és a hitlevél kidolgozására bizottságot állítanak fel, amelybe az ellenzék is – hallgatólag – beleegyezett. Erre nagy szükség volt, mert IV. (Boldog) Károly kívánsága szerint a koronázást még 1916-ban meg kellett tartani. Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó királyának koronázáskor Khuen-Héderváry Károly külön kitüntetésben részesült, mert a király őt nevezte ki első biztosának a Szent István koronázási és koronaátadási szertartásokra (1916. december 23-tól december 30-ig). A korábbi bán és kormányfő Budapesten halt meg, 1918. február 18-án, Héderváron temették el.

[173] KN, 1910. XV. kötet; 1912. február 12–március 8. Ülésnapok 1910. 344. országos ülés 1912. február 15-én, csütörtökön. A véderői javaslat általános tárgyalásának folytatása, 7.

[174] Pesti Napló, 1912/60. sz., 4-5.

[175] Pesti Hírlap, 1912. február 10., 2.

[176] Világ, 1912. március 7., 3.

[177] Felsőmagyarország, 1912/56. sz., 3.

[178] Felsőmagyarország, 1912/56. sz., 1.

[179] KN 369. országos ülés 1912 április 18-án, csütörtökön, 153.

[180] Magyar Tudományos Akadémia, 1915.

[181] Újvidéki Hírlap, 1916/287. sz., 3.

VIII. SIC TRANSIT GLORIA MUNDI

Khuen-Héderváry Károly kifejezetten negatív értékelése a horvát/jugoszláv historiográfiában legfőképpen a szocialista korszak eredménye, de többnyire máig megmaradt.

Magyarországon a megítélése kettős volt. 1940-ben jelent meg Kornitzer Béla könyve a magyar történelem leghíresebb apáiról és fiairól, amelyben fia, ifjabb Károly beszél az édesapjáról.^[182] Fiai, Sándor és ifj. Károly gyakran szerepeltek a két világháború közötti korszak „aranyifjúságának” életét bemutató újságcikkekben. A II. világháború utáni időszakban a grófok nemkívánatos személyek lettek. A rövid életrajzokon kívül a Khuen-Héderváry családtól nincs más feljegyzés vagy említés. Még Héderváron sem említik őket, a 24 utca, park közül egyike sem viseli a család nevét, így például a családi kastély a Fő utcában található.

A családalapító bán és miniszterelnök volt, az MTA tiszteletbeli tagja, Sándor fia a magyar diplomácia egyik alapítója, állandó külügyminiszter-helyettes, ifj. Károly pedig Magyarország főcserkésze, az Országos Mezőgazdasági Kamara elnöke, a Főrendi Ház jegyzője, az ország egyik kiemelkedő földbirtokosa.

A közelmúltban két doktori disszertáció is foglalkozott a két Khuen-Héderváry leszármazott tragikus sorsával, amelyek adhatnak lehetséges választ a család teljes mellőzésének okaira.

Khuen-Héderváry Sándor 1941-ben párizsi nagykövetségként vonult nyugalomba. Rendkívüli képességei és remek diplomáciai kapcsolatai ellenére tudására már nem tartottak igényt.^[183] 1945-ben elkobozták minden vagyonát, majd szentendrei lakására egy szobatársat (egy szovjet tábornokot) „rendeltek” mellé. Az év szeptemberében az újságok közölték a hírt, hogy a gróf állítólag öngyilkos lett, de rokonai ezt nem ismerték el. A holttestét a következő évben találták meg a Dunában. Nem tudni, hol és mikor halt meg. Öccsét, Károlyt az 1956-os magyar forradalom egyik „résztevőjeként” ítélték el, besúgóí jelentések alapján. Ezek szerint a magyar hercegprímással, Mindszenty József eszergomi érsekkel egyeztetett egy katolikus párt alapításáról, amely a vele szembeni vád jelentős részét képezte. Továbbra sem egyértelmű, hogy a börtönben halt-e meg, vagy közvetlenül azután, hogy visszatért onnan.

Elképzelhető, hogy a család II. világháború utáni negatív megítélése az oka annak, hogy a történettudomány ritkán emlékezik meg a családról. A meghurcolt miniszterelnök és családja így a sikerekkel teli karrierjük után az elfeledéshez vezető utat járta végig.

[182] Kornitzer, 1940, 84.

[183] Varga, 2021, 42. [206].

IX. ZÁRSZÓ

Khuen-Héderváry gróf közpolitikai pályájának megítélése egyrészt negatív, másrészt pedig feledésbe merült, mégis mondhatni, hogy negyven éves politikai tevékenysége mély nyomokat hagyott Horvátországban és Magyarországon egyaránt. Keménykezű, autoriter módon kormányzó emberként mutatták be, aki pacifikálta Horvátországot, majd hazánkban is kormányzó pártot alapított. Ugyanakkor bírálták azért is, mert hiányzott belőle az elszántság, állandóan kompromisszumokra törekedett, „nem volt igazi politikai ideológiája”. Jovan Manojlović, a Szerb Radikális Párt képviselőházi képviselője azzal vádolta, hogy ő Zágrábban „Dragutin Hedervarski”, Budapesten „Héderváry Károly”, Bécsben pedig „Mein lieber Karl” volt. Köpönyegforgató politikusnak nevezte és 1910. január 27-én bejelentette, hogy a szerb radikálisok egyetértenek Justh Gyula javaslatával és megvonják a bizalmukat a miniszterelnöktől.^[184] Az egykoron „szerb bánnak” nevezett hédervári grófnak hátat fordított Mladen Lisavac szerb képviselő is, aki beszédében kiemelte, hogy fájdalmas emlékeket hordoz magában Khuen-Héderváry húszéves bánágáról. Ezért benne és párttársaiban „érlelődik az a meggyőződés, hogy Horvátországban és Szlavóniában nem fog javulni a kormányrendszer, és világos, hogy folytatódik a szerbekkel szembeni elnyomás politikája”^[185].

Mindezek a bírálatok alaptalanok, mert Khuen-Héderváry Károlynak igen erős politikai meggyőződése volt. Ő a kettős monarchiát tartotta az optimális politikai berendezkedésnek, amely a lehető legjobb létfeltételeket biztosítja az osztrákoknak, magyaroknak és horvátoknak egyaránt. Ezekért a célokért küzdött, vállalta azt, hogy 1910 januárjában átvegye a miniszterelnöki tisztséget egy vele ellenséges parlamenti többséggel szemben, eltúrta a március 21-én elszenvedett fizikai bántalmazást is. Politikáját az ország többsége támogatta, népszerűségét – főként Délvidéken – bizonyítja a számos munkáspárti összejövetelekről neki és Tisza grófnak küldött üdvözlőlevél.^[186]

Napjainkból szemlélve elmondható, Khuen-Héderváry figyelmeztette a függetlenségpártiakat arra, hogy a nemzetiségiek saját országukért küzdenek majd és nem az egységes Magyarországért. A trianoni békeszerződés és annak következményei ezt sajnos bizonyították.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Képviselőházi Napló, 1883.
- Képviselőházi Napló, 1901-1905. XVI. kötet, XVII. kötet.

[184] KN 474. országos ülés 1910 január 27-én, csütörtökön, 161.

[185] KN 474. országos ülés 1910 január 27-én, csütörtökön, 474. Zemaljska sjednica u četvrtak 27. siječnja 1910. 162.

[186] Délmagyarország, 1913/132. sz., 3.

- Képviselőházi Napló, 1901–1904. XIX. kötet.
- Képviselőházi Napló, 1906. XXVI., XXVII. kötet.
- Képviselőházi Napló, 1901-1905. XVIII. kötet.
- Képviselőházi Napló, 1906. XXVI. kötet.
- Képviselőházi Napló, 1910. I. kötet, XV. kötet.
- Képviselőházi Napló, 1912 április 18-án.
- Képviselőházi Irományok, 1901. XXIX. kötet.
- Képviselőházi Irományok, 1901-1906. XXXV., XXXVI. kötet.
- Képviselőházi Napló, 1906. XXVI. k. 1909-471. 1910 január 24-én, hétfőn.
- Képviselőházi Irományok, CLXXXII., CLXXXIII., CLXXXIV. szám.
- OL Miniszterelnökség iratai, K26 -1903-III-4462.
- MNL OL K 26-1903-1105, MNL OL K 26-1904-III—3417.
- MOL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (MJ) MJ K27 – 1870., MOL OL K27 1881.
- MNL OL MJ K27 1883., 1897., 1903., 1910.
- MNL OL K 2-1901-1906.
- Stenografícki zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1884-1887. Zagreb, 1887. (Elérhető: <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=be897e86-f13c-102f-8255-0050568c0263&scan=1fba24e901984dda48ff5ec4b90c925>. Letöltés ideje: 2020. május 16.).

NYOMTATOTT FORRÁSOK

- 1868. évi XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről. NETJOGTÁR. A CompLex Kiadó Kft. CompLex jogi adatbázisából. (Elérhető: <https://web.archive.org/web/20080117085255/http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5352>. Letöltés ideje: 2018. június 15.).
- 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. Szentelvény: 1879. XII. 20. Kihirdetve: az országgyűlés mindkét házában 1879. XII. 24. (Elérhető: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87900050.TV&targetdate=&printTitle=1879.+%C3%A9vi+L.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>. Letöltés ideje: 2023. március 20.).
- 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról (Elérhető: http://real-j.mtak.hu/10364/1/MTA_NemzetiCasinoEvkonyve_1895.pdf. Letöltés ideje: 2023. január 5.).
- A m. kir. belügyminister 63 680/1910. B. M. I.—a számú körrendelete. Budapesti Közlöny. Hivatalos lap, 106. sz. Budapest, 1910. V. 10. 1.
- A Nemzeti Casino Évkönyve 1895.(Elérhető: http://real-j.mtak.hu/10364/1/MTA_NemzetiCasinoEvkonyve_1895.pdf. Letöltés ideje: 2023. január 5.).
- A Nemzeti Casino Évkönyve. A Nemzeti Casino szabályai és tagjainak névsora, 1908. Nyocvankettedik évfolyam. Budapest: Franklin Társulat Nyomdája.
- Egyházi Törvénykönyv (Codex Iuris Canonici). Szerkesztette, fordította és a magyarázatot írta: Erdő Péter bíboros. Budapest: Szent István Társulat, 2015. (Elérhető: https://torvenykonyv.katolikus.hu/www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/cic_index_hu.html. Letöltés ideje: 2023. május 11.).
- Hrvatski djaci pred sudom. Stenografski izvještaj o glavnoj razpravi proti hrvatskim sveučilištnim djacima obdržanoj pred kr. sudbenim stolom u Zagrebu dne 11-16. studenoga 1895. (Különlenyomat az Obzor nevű lapból), Zagreb, 1895.
- <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=91100001.TV&targetdate=&printTitle=1911.+%C3%A9vi+I.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>. Letöltés ideje: 2023.május 11.).

- Huszadik Század: A Chlopy-i hadparancs. (Elérhető: <http://www.huszadikszazad.hu/1903-szeptember/politika/a-chlopy-i-hadparancs>. Letöltés ideje: 2023. május. 16.).
- Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1915-ben. Kézirat gyanánt. Budapest: Hornyánszki Viktor és cs. udvari könyvnyomdája, 1915. (Elérhető: http://real-j.mtak.hu/6220/1/MTA_Tagajanlasok_1915.pdf. Letöltés ideje: 2024. január 5.).
- Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije, I (1905), Zagreb, 1913.
- Zakon ob odgovornosti bana kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i odjelnih predstojnikah vlade zemaljske. Sbornik zakonah i naredabah valjanih za Kraljevine Hèrvatsku i Slavoniju, Zagreb, 1874. II.

IRODALOM

- Antal Tamás (2013): A községi bíraskodás és az 1911. évi Polgári perrendtartás. In: Homoki- Nagy Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon*. V. Szegedi Jogtörténeti Napok. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged.
- Artuković, Mato (2001): *Srbi u Hrvatskoj. (Khuenovo doba)*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Osijek.
- Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Ballabás Dániel – Pap József József – Pál Judit (2020): *Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon 2. Az országgyűlés tagjainak archontológiája*. Eszterházy Károly Egyetem, Eger. (Elérhető: <https://uni-eszterhazy.hu/api/media/file/4a0f6437903649929b-f56bfe0e4403cd7d2f56b2>. Letöltés ideje. 2024. február 15.).
- Bertényi Iván, ifj. (2003): Kérlelhetetlenül. Bánffy Dezső nemzetiségi politikája. In: *Pro Minoritate*. 2003/tavasz.
- Brunner, Otto (1925): Zur ältere Geschichte der Khuen von Belasi. In: *Festschrift zu Ehren Emil von Ottenthals*. Wagner Verlag, Innsbruck.
- Cieger András (2005): A vizsgálóbizottság és a nyilvánosság. In: *Médiakutató*. 2005/02. sz. (Elérhető: https://www.mediakutato.hu/cikk/2005_02_nyar/08_vizsgalobizottsag/. Letöltés ideje: 2023. április 28.).
- Cieger András (2011): *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon*. Napvilág Kiadó Kft., Budapest.
- Count Khuen-Belasi. In: *Mucha Foundation*. (Elérhető: <http://www.muchafoundation.org/en/about/count-khuen-belasi>. Letöltve: 2022. október 20.).
- Csaba László (1990): A hédervári vár. In: Horváth László (szerk.): *Castrum Bene 1989. Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora*. Mátra Múzeum, Gyöngyös.
- Damjanović, Dragan (2011): Ban Dragutin Khuen-Hedervary, Hermann Bolle i grob srpskog kralja Milana Obrenovića u crkvi manastira Krušedol. In: *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda povijesnih društvenih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*. Zagreb.
- Deák Ágnes (2017): „Forradalmi tartalmú költemény”. A Szózat tiltás és túrés határmezsgyéjén az 1850-1860-as években. In: Szalisznyó Lilla (szerk.): *Tiltva, túrve, imádkozva, énekelve. Tanulmányok a Szózatról*. Reciti, Budapest.
- Despot, Miroslava (1967): Osvrt na štampanu građu i literaturu o gospodarskoj povijesti Hrvatske od 1850. do 1918. Prilog gospodarskoj povijesti iz fondova zagrebačkih biblioteka. In: *Prilozi za ekonomsku povijest*. Hrvatske, Zagreb.
- Dobszay Tamás – Estók János – Salamon Konrád (1998): *Tisztelt Ház!: A magyar országgyűlések története 1848–1998*. Puskás Tivadar Távközlési Technikum, Budapest.

- Eötvös Károly (1909): *Eötvös Károly munkái XXIV. kötet - Harcz az alkotmányért*. Révai Testvérek, Budapest.
- Dubravica, Branko (2017): Uloga ministra Josipovića u popisu turopoljskih honveda. In: *Turopoljci u doba bana Jelačića. Ljetopis GVG*. 75-88. (Elérhető: http://turopolje.hr/wp-content/uploads/2017/01/2011_honvede-min.pdf. Letöltés ideje: 2018. január 2.).
- Ferdinándy Gejza (1903): *Parlamenti vizsgáló-bizottság és az országgügyi tagok megvesztegetésének büntetethetősége*. In: *Jogállam*. 2. évf., 1903/7. füzet.
- Gratz, Gusztav (1903): Magyarország es Horvatorszag. In: *Huszadik Század*. 1903/9. sz.
- Gratz Gusztáv (1934): *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918*. I. köt. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Gross, Mirjana (1954): Propast starounionističke stranke u svijetlu izvještaja Mirka Bogovića. In: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti JAZU*. Vol. 1/1954. Zagreb.
- Hanák Péter (1959): Iratok az 1894-95. évi magyar kormányválság történetéhez. In: *Történelmi Szemle*. 2. évf., 1959/3-4. sz.
- Heka László (2016a): Khuen-Héderváry Károly horvát bán és magyar miniszterelnök a horvátok szemében. In: *Forvm. Szeged: Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica*. VI. évf., 2016/ 1. sz.
- Heka, Ladislav (2016c): Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati. In: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*. 37., br. 3. Rijeka. DOI: <https://doi.org/10.30925/zpfsr.37.3.2>.
- Heka, Ladislav (2016b): Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i hrvatsko nacionalno pitanje. In: *Scrinia Slavonica*. Vol. 16/2016, No. 1. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest. 199-226. (Elérhető: <https://hrcak.srce.hr/177187>).
- Heka, Ladislav – László (2019): *Hrvatsko-ugarska nagodba. Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*. Srednja Europa, Zagreb.
- Heka, László (2023a): Hrvatski ban: prava i ovlasti tijekom tisućgodišnje, opstojnosti: mađarska ustavnopovijesna perspektiva. In: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*. Vol. 44/2023, br. 2. Rijeka.
- Heka László (2023b): Az elfelejtett hédervári államférfi. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2023/4. sz. DOI: <https://doi.org/10.58528/JAP.2023.15-4.145>.
- Holjevac, Željko (2008): Pravo u službi nacionalnog pokreta: Josip Pliverić o pravnoj prirodi hrvatsko-ugarske 'državne zajednice' u doba dualizma. In: Marijana Marinović (ur.): *Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću*. Zagreb.
- Holjevac, Željko (2018): Novi pristupi starim temama. In: *Vijenac*. XXVI. évf., 2018/634. sz., Zagreb. (Elérhető: <https://www.matica.hr/vijenac/634/novi-pristupi-starim-tema-28042/>).
- Ignotus Hugo (1910): A politika mögül – Khuen gróf – Jegyzetek. In: *Nyugat*. III.évf., 1910/13. sz. (Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. Letöltés ideje: 2015. augusztus 26.).
- Iveljić, Iskra (2008): Od uza Sudbenog stola do turneje po Rusiji. Nepoznata pisma Josipa Henneberga iz 1894.-1897. In: *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 40/2008. No. 2. Zagreb.
- Janjatović, Bosiljka (1996): Stjepan Radić: *Progona, zatvori, suđenja 1888-1912. godine*. In: *Povijesni prilozi*. Zagreb. (Elérhető: <https://hrcak.srce.hr/file/157904>).
- Janjatović, Bosiljka (1997): Sudski procesi zagrebačkim studentima u studenom 1895. In: *Historijski zbornik*. No. 50/1997.
- Karaula, Željko (2024): *Korespondencija Khuen – Tomašić. Knjiga 18*. Zavod HAZU u Bjelovaru, Zagreb-Bjelovar. (kézirat).

- Katus László (2010): Bánffy Dezső miniszterelnök és Khuen-Héderváry Károly horvát bán „párviadala”. In: Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina (szerk.): *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves.* ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest.
- Kemény G. Gábor (1956): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* II. kötet (1892–1900). Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kemény G. Gábor (1966): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* IV. kötet (1903-1906). Tankönyvkiadó, Budapest. (Elérhető: https://watson.sk/NZONLINE/docs/kemeny_g_04_315_329.pdf).
- Kitonich de Kostanicza, Ioannes (1619): *Directio methodica processus iudicarii juris consuetudinarii incltyti Regni Hungariae.* Tyrnaviae, 1619., Leutschoviae (Lőcse, 1650). (Elérhető: <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/kitonich-janos-directio-methodica-processvs-ivdi-ciarri-ivris-consuetudinarii-1650-2084.>).
- Kitionić, Ivan (2004): *Metodična uputa u sudbeni postupak po običajnom pravu slavnog Ugarskog Kraljevstva.* Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Kolak Bošnjak, Arijana (2015): Društvena struktura Horvatsko-vugerske stranke. In: *Povijesni prilozi.* 34. évf., 2015/48. sz.
- Kolak Bošnjak, Arijana (2021): From Pro-March Demands to the Croatian-Hungarian Settlement: Pro-Hungarian Politics in Banal Croatia from the 1840s until 1868. In: Vlasta Švoger – Sokcsevits Dénes – Cieger András – Branko Ostajmer (szerk.): *The 1868 Croatian-Hungarian Settlement, Origin and Reality.* Horvát Történeti Intézet–BTK TTI, Zagreb-Budapest.
- Kornitzer Béla (1940): *Apák és fiúk. Nagy magyar értékeink – ahogyan fiaik látják.* Első kötet. Széchenyi Irodalmi és Művészeti R.T. Kiadása, Budapest.
- Krestić, Vasilije Đ. (1995): *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1914.* Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd.
- Makkai Béla (2009): Egyes szlavóniai uradalmak szerepe a bevándorolt magyarság kulturális (nemzeti) gondozásában a XIX–XX. század fordulóján. In: *Agrártörténeti Szemle.* 50. évf., 2009/1–4. sz.
- Matela, Matěj (2020): Varia. Hrabě Károly Khuen-Héderváry, rodák z Jeseníku. Mýty a fakta o legendárním chorvatském bánovi. In: *Krok.* 2020/2. sz.
- Matela, Matěj (2023): *Károly Khuen-Héderváry (1849–1918).* (Elérhető: <https://www.jesenik.org/cz/volny-cas-v-jeseniku/418-karoly-khuen-hedervary-1849-1918.html>). Letöltés ideje: 2023. január 20.).
- Matković, Stjepan (1996): *Čista stranka prava i stranački izbori na prijelazu 19. u 20. stoljeće.* In: *Povijesni prilozi.* Zagreb.
- Nagy Ildikó (2017): Himnusz, Szózat kontra Gotterhalte: birodalmi és nemzeti szimbólumok az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon. In: *Aetas.* Vol 32/2017, No. 4. Szeged.
- Ostajmer, Branko (2009): Khuen – ključna epizoda slavonskog regionalizma. In: *Slavonija, Baranja i Srijem.* Vrela europske civilizacije, sv. 1, ur. Božo Biškupić, Vesna Kusin, Branka Šulc, Zagreb.
- Pálosfalvi Tamás (2013): Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. In: *Turul.* 2013/1. sz. (Elérhető: http://real.mtak.hu/19356/1/Vitezek_u_173211.9315.pdf).
- Perić, Hrvoje (2005): O seljačkom pokretu u Podravini 1903. godine: Kunovečka buna i ostala seljačka gibanja. In: *Časopis za suvremenu povijest.* God. 37., br. 3. 653-664.
- Perić, Ivo (2000): *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.* (drugi svezak 1868.-1918.), Zagreb.
- Pétervári, Máté (2018): One Empire and Two Ways of Public Administration: The Second Level Administrative Division in Austria-Hungary. In: *Journal on European History of Law.* 2018/2. sz.

- Pliveric, Josef (1886): *Beitrage zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte*, Hartmans Verlag, Agram.
- Pliveric, Josef (1887): *Der kroatische Staat*. Verlag von Leopold Hartman's Akadem. Buchhandlung (Kugli & Deutsch), Agram.
- Polić, Martin (1900): *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilježkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života. Dio drugi*. Komisionalna naklada kr. sveučilišne knjižare Franje Suppana, Zagreb.
- Polić, Martin (1901): *Dragutin grof Khuen Héderváry i njegovo doba*. Zagreb.
- Rumenjak, Natalija (2000): Politická karikatura i slika 'Khuenovih Srba' s kraja 19. st. u Hrvatskoj. In: *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 32., No. 3.
- Rumenjak, Nives (2006): *Manjinski identitet i autostereotipi: srpska karikatura u Hrvatskoj 1896.-1902*. In: *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 38., No. 2.
- Soós László (2010): A chlopy hadparancsot követő királyi kézirat létrejöttének körülményei és a Khuen-Héderváry-kormány bukása. In: *Levéltári Közlemények*. 81.
- Soós László (2011): Khuen-Héderváry Károly kormányalakítása és a politikai válság felszámolására tett kísérlete első lemondásáig. In: *Századok*. 145. évf., 2011/3. sz.
- Soós László (2015): Tisza István kormányalakítása és parlamenti küzdelmeinek első időszaka (1903. november 3. - 1904. április 19.). In: *Századok*. 149. évf., 2015/3. sz.
- Soós László (szerk.) (2018): *Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1918. A Khuen-Héderváry és a Tisza kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei*. II. Forráskiadványok 56. I. kötet. A Magyar Országos Levéltár kiadványai, Budapest.
- Tisza István (1923): Az 1894. május-június havi krízis történetéhez. In: *Gróf Tisza István összes munkái*. Első kötet. Franklin-Társulat, Budapest.
- Tomašić, Nikola (1910): *Temelji državna prava hrvatskoga kraljevstva*. Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga zemaljskog arkiva, 1. k. Zagreb, 1910., 2. k. Zagreb, 1915., 3. k. Zagreb.
- Varga Lujza (2021): *Magyar képviselő a Népszövetségben az 1920-as években*. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Budapest.
- Werbőczy István (1990): *Tripartitum*. Téka Könyvkiadó, Budapest.

PUBLICISZTIKA

- A Nemzet (1895) *A válság*. IV. évf., 1895. január 10.
- Az Ujság (1910): *A függetlenségek egyesítése*. VIII. évf., 1910. január 16.
- Az Ujság (1910): *Bécsi hangok*. VIII. évf., 1910. január 16.
- Az Ujság (1910): *Ujabb bécsi hangok, késelelem*. VIII. évf., 1910. január 16.
- Az Ujság (1910): *Zichy János grof*. VIII. évf., 1910. január 16., vasárnap.
- Az Ujság (1914): 1914. márc. 28.
- Bajai Hírlap (1910): *Khuen-Héderváry Károly*. XIII. évf, 1910/3. sz., 1910. január 16.
- Budapesti Hírlap (1883): *A jövőndöbeli bán*. III. évf., 1883/251. sz., 1883. szeptember 12.
- Budapesti Hírlap (1883): *Az új bán*. III. évf., 1883/331. sz., 1883. december 1.
- Budapesti Hírlap (1894): *A bán lemondása*. XIV. évf., 1894/201. sz., 1894. július 22.
- Budapesti Hírlap (1903): 1903. szeptember 2.
- Budapesti Közlöny. Hivatalos lap (1910): *A m. kir. belügyminister 63 680/1910. B. M. I-a számú körrendelete*. 1910/106. sz., 1910. május 10.
- Budapesti Napló (1903): *A bán a horvatorszagi helyzetről*. 1903/142. sz., 1903. május 25.
- Budapesti Napló (1903): *A bán afférai*. 1903/124. sz., 1903. május 7.
- Budapesti Napló (1903): *Az ausztriai délszlávok mozgalma*. 1903/142. sz., 1903. május 25.

- Budapesti Napló (1903): *Gróf Khuen-Héderváry bán bukása*. 1903/124. sz., 1903. május 7.
- Budapesti Napló (1903): *Zára, május 24.* 1903/142. sz., 1903. május. 25.
- Délmagyarország (1913): *Hétfőn hirdetnek ítéletet a Khuen-Héderváry-pörben*. 1913/79. sz., 1913. április 5.
- Délmagyarország (1913): *Ítélet a tintatartódobálási ügyben*. 1913/81. sz., 1913. április 8.
- Délmagyarország (1913): *Dániel Ernő Andrassy Gyula ellen*. 1913/192. sz., 1913. augusztus 19., kedd.
- Délmagyarország (1913): *Khuen-Héderváry támadói a bíróság előtt*. 1913/78. sz., 1913. április 4., péntek.
- Egyetértés (1903): *Khuen-Héderváry miniszterelnök?* 1903. június 20.
- Felsőmagyarország (1910): *A szociáldemokraták Justh mellett*. XXVI. évf., 1910. február 18.
- Felsőmagyarország (1912): *A kormány beadta lemondását. A király elfogadta a lemondást*. XXVIII. évf., 1912/56. sz., 1912. március 8.
- Felsőmagyarország (1912): *Khuen utóda csak Khuen lehet*. XXVIII. évf., 1912/56. sz., 1912. március 8.
- Friss Ujság (1910): *A szocialisták állásfoglalása*. XIII. évf., 1910. január 18.
- Friss Ujság (1910): *Az új kormány kinevezése*. XIII. évf., 1910. január 18.
- Határszéli Újság (1910): *Zichy János gróf kihallgatása*. II. évf., 1910/3. sz., 1910. január 17.
- Magyarország (1910): *A király kinevezte Khueneket*. XXVII. évf., 1910. január 18., kedd.
- Magyarország (1910): *Elnapolás és új választás*. XXVII. évf., 1910. január 18.
- Magyarország (1910): *Khuen programja*. XXVII. évf., 1910. január 18.
- Magyarország és a nagyvilág (1883): *Gr. Khuen-Héderváry Károly. Az új horvát bán*. XX. évf., 1883/49. sz., 1883. december 9.
- Pesti Hirlap (1903): *A helyzet. A bécsi tanácskozás után*. Pesti Hirlap, 1903/99. sz., 1903. április 10.
- Pesti Hirlap (1903): *Képek a politikai válságból*. 1903. június 4.
- Pesti Hirlap (1912): *A helyzet. Minisztertanács után. Khuen nem tud békét teremteni*. 1903/99. sz., 1912. február 10.
- Pesti Hirlap (1912): *Beszélgetés gróf Khuennal*. XXXIV. évf., 1912/ 58. (11.679.) sz., 1912. március 8.
- Pesti Hirlap (1912): *Tomasics a miniszterelnöknel*. VI. évf., 1912. február 1.
- Pesti Napló (1912): *Kossuth nyílt levele*. LX. évf., 1912/60. sz., 1912. március 10.
- Somogyvár (1910): *Khuen-Héderváry Károly gróf*. VI. évf., 1910/12. sz. (1377.), 1910. január 16.
- Szabad Polgár (1875): *A választások küszöbén*. 1875. július 3.
- Szabad Polgár (1875), 1875, július 4.
- Szabad Polgár (1875), 1875/48. sz., 1875. június 17., csütörtök.
- Szabad Polgár (1875), 1875. június 13.
- Szeged és vidéke (1903): *Miniszterelnök jelöltek*. 1903. június 5.
- Újvidéki Hírlap (1916): *A képviselőház munkarendje*. 1916/287. sz., 1916. november 26., vasárnap.
- Vásárhelyi Hiradó (1903): *A horvát zendülések*. 1903/110. sz., 1903. május 8.
- Vasárnapi Ujság (1894): *A kormányválság*. XLI. évf., 1894/23. sz., 1894. június 10.
- Vasárnapi Ujság (1903): *A Hédervári kastély*. 1903. br. 26. 28.
- Vasárnapi Ujság (1903): *A szerb királyi pár Milán király sírjánál*. 1903/7. sz., 1903. február 15.
- Vasárnapi Ujság (1903): *Gróf Khuen-Héderváry családja*. 1903/27. sz., 1903. július 5.
- Vasárnapi Ujság (1903): *Mi ujság? Izgalmak a képviselőházban*. 1903/31. sz., 1903. augusztus 2.

- Vasárnapi Ujság (1903): Mikszáth: *A bemutatkozás*. 50. évf., 1903/30. sz., 1903. július 26. (Elérhető: https://epa.oszk.hu/00000/00030/02585/pdf/VU_EPA00030_1903_30.pdf. Letöltés ideje: 2020. május 10.)
- Vasárnapi Ujság (1903): *Mikszáth: Gróf Khuen-Héderváry Károly*. 50. évf., 1903/26. sz., 1903. június 28.
- Világ (1911): *A katonai perrend - A miniszterelnök becsi útja*. II. évf., 1911. július 7., péntek.
- Világ (1912): *A kormány lemond*. II. évf., 1912. március 7.
- Zalamegye (1910): *Uj kormány - régi bajok*. XXIX. évf., 1910/3. sz., 1910. január 16.

